

Tošenovský, Ludvík

O dialektické filosofii vědy

In: Tošenovský, Ludvík. *Dialektika a věda*. Vyd. 1. V Brně: Universita J.E. Purkyně v Brně, 1970, pp. 93-126

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120269>

Access Date: 28. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KAPITOLA TŘETÍ

O DIALEKTICKÉ FILOSOFII VĚDY

J. P. Sartre pokládá současnou epochu za epochu Marxovu. Je jistě nemálo těch, kdo mají v této věci jiný názor, my však s ním jako marxisté jeho stanovisko sdílíme. Od poloviny minulého století až do současnosti význam marxismu ve světě neustále roste (na rozdíl od křesťanství, jehož význam vytrvale klesá, i když křesťanská ideologie je zatím ještě hojně rozšířena). Je pravděpodobné, že daleko do hloubky třetího tisíciletí se marxismus stále výrazněji bude stávat ideologií všelidskou a ze všech nejvýznamnější; to předpokládá jeho velkou regenerační schopnost a neobyčejnou životnost. Bez ní by se určitě nedožil tak vysokého věku a jeho zánik by nebyl světlým začátkem komunistické budoucnosti.

Věda je spolu s uměním nejvznešenější perlou v diadém evropské kultury. Jako speciální věda se začala do šíře a hloubky rozvíjet sice až v prvních staletích novověku, avšak základy její racionality — podobně jako základy dialektickofilosofické racionality — byly vybudovány již v antice. Seriózní vědění prodělává v posledních staletích a desetiletích neobyčejně bouřlivý růst. Někteří odborníci (např. D. Price) však předpokládají, že ve vývoji vědy dojde v nejbližších desetiletích ke stagnaci. Domníváme se, že může dojít a pravděpodobně dojde k přechodnému zpomalení tempa růstu vědy, vcelku však bude mít její vývoj pravděpodobně nejen v nejbližších staletích, ale i tisíciletích vzestupný charakter, pokud ovšem nedojde k nějaké těžko předvídatelné velké katastrofě.

Marxistickofilosofické rozbory nejen samotného fenoménu vědy, ale i vědy se všemi jejími souvislostmi jsou polem, na němž se setkávají marxismus a věda. Jestliže v duchu racionálnější linie scientistního proudu naší filosofie rozumíme pod marxistickou filosofií především marxistickodialektickou filosofii, pak taková filosofie vědy je jakýmsi svorníkem většiny z nepřeberného množství problémů, vízících se ke vztahu mezi dialektikou a vědou. Jakousi červenou nití táhnoucí se skoro všemi rozbory této kapitoly pak bude otázka místa dialektické filosofie vědy v marxismu.¹ Přitom tato kapitola bude mít v nemalé míře programatický charakter, tj. bude naznačovat program, který je žádoucí plnit a jemuž se chce autor této studie v nejbližších letech věnovat. (To se týká zvláště části, v níž se

¹ To je také důvod, proč stať, která je v podstatě totožná s 1., 2. a částečně i se 4. podkapitolou této kapitoly, je nadepsána O místě dialektické filosofie vědy v marxismu; srovnej Filosofický časopis ČSAV, 1968, 6.

pojdnává o vědě jako předmětu dialektické filosofie vědy.) Jen v třetí podkapitole se zastavíme u několika speciálních problémů (u jedné otázky epistemologické stránky vědy, u otázky funkcí vědeckého poznání v praxi a u jednoho či dvou problémů vědy jako jevu jsoucna, zvláště společenského).

V první podkapitole se soustředíme na explikaci pojmu „marxismus“, na stručnou charakteristiku vzniku a současného stavu filosofie vědy v nemarxistické filosofii 20. století a na předběžné seznámení s počátky marxistické filosofie vědy (současně také na otázku místa dialektické filosofie vědy v současné fázi vývoje marxismu). Druhá nejzrozsáhlejší podkapitola nadepsaná „Předmět a charakteristika dialektické filosofie vědy“ bude pokusem charakterizovat tuto disciplínu z různých hledisek — především jako filosofii, která je také vědou, dále její předmět, základní její znaky a otázku jejího systému. V poslední podkapitole půjde o krátké zamyšlení nad perspektivami vývoje dialektické filosofie vědy.

1. Marxismus a filosofie vědy

Analýzu otázky dialektické filosofie vědy a jejího místa v marxismu je žádoucí začít rozbořem marxismu nejen proto, že současné jeho pojetí je velmi různorodé (a že je tedy třeba dovodit, jak budeme chápat marxismus, v němž máme v úmyslu hledat a zkoumat místo filosofie vědy), ale také proto, že charakter filosofie vědy jako filosofie dialektické je primárně determinován určitým pojetím marxismu.

a) Vývojové pojetí marxismu

Pojetí marxismu, z něhož budeme dále vycházet, lze stručně charakterizovat jako vývojové, protože není slučitelné s těmi koncepcemi, které sice nepopírají dílčí změny v marxismu, jakýsi jeho rozvoj, vycházejí však v podstatě z toho, že marxismus stojí a padá s tím, co podle názoru toho nebo onoho myslitele je v něm autentického. Pojetí marxismu, které nám bude tanout na mysli, je vývojové v tom smyslu, že se v něm s ohledem na minulost, přítomnost a blízkou budoucnost počítá zatím s jeho dvěma základními vývojovými fázemi a že se považuje za pravděpodobné, že ve vzdálenější budoucnosti těchto fází bude ještě více; přitom v každé z obou fází má marxismus jinou strukturu a těžiště v něčem jiném.

Marxismus vznikl a začal se rozvíjet jako teoretický nástroj kritiky měšťácké společnosti. Tato teoretická kritika, která si hned na svém počátku uvědomila, že musí nabýt, má-li být účinná, formy revoluční praxe, implikovala takovou relaci mezi teorií a praxí, která nebyla a dodnes není srovnatelná s žádným dřívějším nebo pozdějším vztahem mezi běžnou „učeností“ a praxí. Se specifickým charakterem vztahu mezi teorií a praxí souvisela a souvisí také kritika veškeré buržoazní ideologie jako falešného vědomí, kritika, která však byla a je stejně ostře zaměřena proti iluzím o možnosti neideologického vědění o světě vůbec, zvláště pak o celku třídně rozruzněné společnosti společenské. Potřebu všech možných forem kritiky, na prvním místě požadavky připravované nebo realizované revoluční praxe mohla a může uspokojovat pouze teorie, která pojímá společ-

čenskou skutečnost a procesy v ní probíhající synteticky, z hlediska totality všech jejich stránek, a v tomto smyslu myšlenkově co nejkonkrétněji. Dialektičnost je tak od samého začátku inherentní složkou marxismu.

V první fázi vývoje marxismu, kterou možno charakterizovat jako destrukčně likvidační, šlo a jde v podstatě o to, pomáhat teoretickými prostředky při destrukci panství buržoazie, a také po převzetí politické moci, tj. z hlediska prvního období existence marxismu jako vládnoucí ideologie, přispívat ideovými zbraněmi k likvidaci všeho, co by mohlo přivodit restauraci kapitalismu. (Toto první období za existence ekonomické převahy i účinného ideologického vlivu kapitalismu ve světovém měřítku a v podmínkách, kdy země s vládnoucí marxistickou ideologií disponuje velkým přírodním bohatstvím, může trvat mnoho desítek let.) V této fázi se marxismus pojímá jako dialektická jednotka známých tří součástí, přičemž dialektičnost této jejich jednoty se spatřuje v tom, že těžiště celého marxismu spočívá v jeho „vědeckokomunistické“ politické teorii. Druhá věc je, že ani charakter vnitrostranických vztahů a později také – v prvním období po převzetí moci – ani charakter vnitrostátních podmínek neumožňuje, aby se tato teorie konstitovala jako skutečná věda, jako neapologetická marxistická politologie; úsilí prosadit tyto podmínky patří už k druhé vývojové fázi marxismu. Ústřední postavení politické teorie se v první vývojové fázi marxismu mimo jiné projevuje také v tom, že političnost politické ekonomie se chápe často jednostranně, v podstatě jen politologicky, a dále v tom, že nedostatečně tvůrčím způsobem rozvíjená filosofie, tendující k unifikaci a simplifikaci, se pojímá především jako světonázorový a metodologický nástroj politického ovlivňování pracujících, popř. také jako prostředek manipulace s masami. (To ovšem vůbec neznamená, že už v první vývojové fázi marxismu se nemohou vynikající jednotlivci-teoretikové, významní marxisté, zvláště v kapitalistických zemích, svým dílem úspěšně postavit proti zmíněné tendenci k unifikaci a simplifikaci; žádné stranické trestní sankce nejsou s to suspendovat marxistický charakter a skutečnou teoretickou hloubku jejich prací.)

Druhá vývojová fáze marxismu nastupuje nebo se začíná prosazovat u nás a v některých dalších socialistických zemích pravděpodobně o něco dříve než v Sovětském svazu. (Souvisí to jednak se specifickými podmínkami v jednotlivých socialistických zemích, především však asi také s tíhou úkolů socialistické velmoci ve světovém měřítku, vyplývajících ze zmíněných destrukčně likvidačních „povinností“.) Tuto druhou fázi bychom mohli nazvat konstrukční, a to proto, že v ní jde především o vytváření teoretických předpokladů pro výstavbu a upevnění skutečných socialistických vztahů, o teoretickou (ovšem i praktickou) konstrukci optimálního modelu socialismu, o vybudování teorie socialismu (především ovšem o pěstování jeho praxe) s přihlédnutím k tradicím, podmínkám a skutečným potřebám té které socialistické země. Přitom převaha konstrukčních momentů v této fázi nejen nevylučuje, ale přímo předpokládá jako podmínku sine qua non veřejnou kritiku všech nedostatků, včetně teoretických, boj proti konzervatismu a zpátečnictví, a to cestou demokratizace veškerého veřejného života, tedy i metod řízení společenskovední aktivity.

Jsou to úkoly marxismu jako odpovědně vládnoucí ideologie (jde stále

o ideologii, což se pokusíme dále dokázat). A jsou to především tyto úkoly, které si všude dříve nebo později vynutí rozčlenění marxismu na větší počet disciplín i jeho vnitřní metodologické rozrůznění. Diferenciace představuje však také tendenci, která je každému teoretickému vědění imanentní; jde-li o systémy poznatků trvale otevřené vůči praxi, jako je tomu u teorií marxistických, a jestliže praktické potřeby tuto tendenci ještě zesilují, pak jde o proces, který se nutně prosadí, ať se to někomu líbí či nikoli.

Není možno nevidět, že se dokonce už v destruktivně likvidační vývojové fázi marxismu začínají prosazovat procesy diferenciace marxismu na různé disciplíny a na jednotlivé jeho proudy, a to všude tam, kde vyvstane taková potřeba a kde se pro to vytvoří potřebné podmínky. Už Marx z titulu praktickopolitické potřeby osvětlit nejvýznamnější historické události v dělnickém hnutí vybudoval marxistickou historii revolučního boje. (Pro nedostatek teoretického bohatství politologického pak tato disciplína v podobě „marxismu-leninismu v činnosti“ ve velké části prvního období po převzetí moci supluje — hlavně v pedagogické činnosti — tu součást marxismu, která vlastně představuje její páteř, tj. „vědeckokomunistickou“ politologii.) Z politické ekonomie vybudoval Karel Marx nejen teoretický nástroj proletariátu v jeho boji proti kapitálu, ale také marxistickou vědu par excellence, v níž dialektickologická metodologie vzala na sebe podobu strukturálně genetické analýzy.² — V situaci, kdy začínal ovlivňovat německé dělnictvo E. Dühring, píše Engels práce, v nichž se shledáváme nejen s prvními náznaky marxistické filosofie tehdejší přírodovědy, ale také s prvými pokusy vybudovat materialistickodialektickou ontologii jako učení o veškerém jsoucnu, nikoli jen o skutečnosti lidské (současně ovšem také jako nejobecnější metodu praktické a poznávací činnosti). — Potřeba reagovat po porážce první ruské revoluce na noetické koncepce, pod jejichž vlivem různí autoři začínali pokládat marxismus za zastaralý, vedla ke konstituování marxistické gno-seologie (ovšem s nedostatky vyplývajícími jednak z toho, že ji vytvářel filosof, který byl především politickým teoretikem a praktikem, jednak z charakteru polemiky; hlavní nedostatek v podobě nedostatečného důrazu na aktivnost poznávajícího subjektu ve své koncepci odrazu Lenin do jisté míry paralyzoval některými svými poznámkami v pozdějších Filosofických sešitech). — Potřeba teoreticky připravit revoluční stranu na úkoly v novém státě vedla k položení základů marxistické státovědy (přitom absolutizace některých jejích problematických tezí z Leninova Státu a revoluce nebyla a nemohla být ani tak chybou Leninovou jako těch, kdo tyto teze absolutizovali). Uvedené příklady snad postačí jako důkaz toho, že se se zárodky procesu rozčleňování trojjediného marxismu setkáváme už v prvé fázi jeho vývoje. Proces vnitřní diferenciace marxismu, přesněji diferenciace jeho metodologické výzbroje v marxistické filosofii, na antropologizující a na scientistní proud a na jednotlivé linie těchto proudů jsme už charakterizovali v Úvodu.

To, co jsme uvedli o marxismu vůbec, platí v míře snad ještě větší

² Srovnej Jindřich Zelený, Logická struktura Marxova Kapitálu, Praha 1962, a můj článek Problém marxistického pojetí pravdy, Filosofický časopis ČSAV, 1967. 6, str. 860–861.

o marxistické filosofii. V míře větší proto, že rozlehlost předmětu filosofických úvah, jakož i množství jeho stránek zmíněnou tendenci k všestranné diferenciaci na prahu druhé vývojové fáze marxismu jednoznačně zvýrazňují; je pravděpodobné, že v jejím průběhu tato tendence bude nadále neobyčejně silit. Marxismus dnes již představuje velké množství disciplín, hlavně filosofických, sociologických, politologických a ekonomických.³ Do marxismu bychom však měli zahrnovat i některé vědy historické, právní a jiné, a to bez ohledu na to, že některé z nich, pokud používají poněkud empiričtějších metod, svou příslušnost k marxismu, přestože jsou v jádře skutečně marxistické, většinou ani neregistrují. V marxismu takto diferencovaném spočívá těžiště zatím nejspíše v disciplínách filosofických, i když není vyloučeno, že se bude postupně přesouvat jinam. (Pod zorným úhlem různých jiných potřeb soudobé socialistické společnosti může se zdát, že už dnes je tomu jinak; serióznější charakteristiku takového těžiště bude možno podat až později, s větším časovým odstupem.) Mezi marxistické filosofické disciplíny dnes již kromě marxistických historickofilosofických věd patří podle mého názoru nejen ontologie, gnoseologie, „dialektická logika“, filosofie dějin a člověka, etika a estetika, ale také axiologie, filosofie kultury, filosofie techniky, filosofie kybernetiky, filosofie jednotlivých základních skupin věd (matematických, fyzikálně chemických, biologických a sociálních), jakož i s nimi těsně spjaté filosofie neživé přírody, živé přírody a společnosti, a mnohé jiné.

b) Filosofie vědy

Na prahu druhé fáze vývoje marxismu v souvislosti s dosaženým stupněm vývoje výrobních sil a kulturních hodnot vyvstává jako ústřední problém marxistické filosofie otázka vědy a jejích úkolů ve společnosti.

V některých kapitalistických zemích, většinou ekonomicky a někdy i kulturně rozvinutějších, než je ještě dnes větší část zemí socialistických, existence tohoto problému vyústila už před několika desetiletími v naléhavou potřebu konstituovat novou disciplínu — filosofii vědy. V roce 1937 A. C. Benjamin analyzuje faktory, v důsledku jejichž působení filosofie vědy vzniká (Benjamin píše o jejím „vynoření“). Přitom vedle faktorů souvisejících se vztahem mezi filosofii a speciální vědou (k tomu se vrátíme v další kapitole) a s vnitřním vývojem speciálních věd uvádí také faktor sociální. Dovozuje, že v důsledku neustálého vědeckého pokroku lidé reklamují pro vědu právo regulovat veškerý život a požadují, aby všechno bylo ospravedlňováno a zdůvodňováno vědecky; od vědy se čeká záchrana před všemi individuálně lidskými i společenskými neduhy. Je však otázka, jestli je věda schopna splnit toto očekávání lidí. Promyšlet odpovědi na tuto otázku patří podle A. C. Benjamina k jednomu ze tří základních úkolů filosofie vědy (prvý představuje podle něho rozbor logickometodologických otázek vědy, druhý analýzu metafyzické problematiky vědy).⁴

³ Nejvýrazněji se k marxismu přimykají právě tyto vědy. J. Habermas je nazývá kritickými; sledují podle něho emancipační zájem a jejich „společenským médiem“ je „panství“. Srovnej Jürgen Habermas, *Poznání a zájmy*, Filosofický časopis CSAV, 1967, 2, str. 193–196.

⁴ Srovnej A. Cornelius Benjamin, *An Introduction to the Philosophy of Science*, New York 1937, str. 21–27.

Západní filosofie vědy má už za sebou poměrně bohatou historii. Současný její stav je možno charakterizovat stručně asi takto: jde jednak o disciplínu řešící skutečné filosofické problémy vědy, jednak o disciplínu speciálně vědního charakteru (resp. tendující k tomu takovou se stát), která analyzuje hlavně prostředky soudobé formální logiky logickometodologické otázky výstavby vědeckých systémů a jiné podobné otázky, čímž tak z velké části metodou rozboru jazyka vědy. (Tzv. „vědou o vědě“ se většinou rozumí speciální věda, zkoumající sociologické, ekonomické, psychologické a jiné stránky soudobé vědy i její vývoj v různých zemích.) Jelikož se u nás vyskytly hlasy, že veškerou západní filosofii vědy je třeba chápat jen jako speciální vědu a jako takovou ji u nás studovat a dále rozvíjet, pokládáme za obzvlášť potřebné zdůraznit, že soudobých západních filosofii vědy jako disciplín řešících skutečné filosofické problémy je prakticky tolik, kolik je na Západě filosofických směrů a základních filosofických koncepcí; platí to hlavně o anglosaských a románských zemích. Dokonce i ty složky západní filosofie vědy, které jsou speciálně vědního charakteru, nebo tendují k tomu takovými se stát, jsou všechny neoddělitelně spjaty vždy buď s určitými filosofickými předpoklady, nebo svým původem aspoň sugerují určitou filosofickou interpretaci.⁵

Filosofové v socialistických zemích, především v těch, které stojí na prahu nebo aspoň před prahem druhé vývojové fáze marxismu, přistupují k rozpracovávání filosofie vědy, a to většinou jako marxisté; vycházejí přitom z marxistických předpokladů a volí marxistický přístup k různým problémům vědy. Nemůže být pochyb o tom, že cesta marxizace různých řešení podaných nemarxistickými filosofy vědy bude přitom vždy, zvláště pak v počátcích rozvoje marxistické filosofie vědy, patřit k metodám velice důležitým.

Není pravda, že marxistická filosofie dosud o vědě vůbec neuvažovala. Považovala ji však dost dlouho v podstatě jen za formu společenského vědomí vedle jiných forem; začátkem šedesátých let našeho století tuto charakteristiku přesvědčivě odmítla. Už od dob Engelsových se věnovala nemalá pozornost analýze filosofických problémů jednotlivých věd a jejich skupin. Problém vědy v celé šíři unikal však poměrně dlouho do značné míry pozornosti marxistických filosofů. Jednou z příčin této skutečnosti také asi byl od dob začínajícího boje proti dogmatismu stále rostoucí a silící kritický vztah ke scientizaci marxismu vůbec a marxistické filosofie zvlášť. Tato kritičnost měla své oprávnění natolik, nakolik reklamovala pro marxismus a zvláště pro marxistickou filosofii určitou zaujatost pro věc společenského pokroku a bohatství individuálně lidského světa, byla a je však scestnou, je-li namířena i proti typicky marxistické

⁵ Srovnej některé z prací z posledního desetiletí: Edward R. Madden, *The Structure of Scientific Thought, An Introduction to Philosophy of Science*, London 1960; *Probleme der Wissenschaftstheorie, Festschrift für Victor Kraft*, Wien 1960; Ludovico Geymonat, *Filosofia e filosofia della scienza*, Milano 1960 (1. vyd.), polsky *Filozofia a filozofia nauki*, Warszawa 1966; Arthur Pap, *An Introduction to the Philosophy of Science*, New York 1962; Zygmunt Poniatowski, *Nauka*, Warszawa 1963; A. Metz, *De quelques conditions d'une philosophie des sciences*, *Archives de Philosophie*, XXIX (1966), III, str. 368–396.

vědeckosti ve jménu domnělé univerzálnosti marxistických antropologizujících pohledů.

Vzhledem k tomu, že přes studium moderní formální logiky se mnozí marxisté dostávají především k pracím západních autorů, kteří většinou provádějí onu speciálně vědní (logickou a metodologickou) analýzu jazyka vědy, setkáváme se u nás především se zájmem o filosofii vědy mezi marxistickými filozofy patřícími jednoznačněji nebo méně jednoznačně k empiričtější linii scientistního proudu. Ti pak pochopitelně tendují k redukci problematiky filosofie vědy (stranou zůstává „věda o vědě“ ve výše uvedeném smyslu) na logickometodologické problémy výstavby vědeckých systémů, na logiku vědeckých explanací, na rozbor jazyka vědy apod.

Marxističtí autoři patřící v podstatě do téže linie scientistního proudu, kteří však vykazují hlubší znalosti západní filosofie vědy, vytyčují úkoly marxistické filosofie vědy způsobem, který svědčí o jejich seriózním úsilí marxizovat hlavně pozitivisticky a zčásti i realisticky orientovanou západní filosofii vědy. K nim nesporně patří Ivan Kuchár, který nejen zdůrazňuje, že v marxistické filosofii vědy by se měl zkoumat faktický stav vědeckého jazyka (bod 2), že struktura vědeckého jazyka by se měla chápat historicky (bod 3) a že by se měl brát v úvahu co nejšířší kontext vědeckého jazyka (bod 4), ale v prvním bodě svého přehledu hlavních zásad, které by bylo záhodno uplatňovat v marxistické filosofii vědy, doslovně uvádí: „Ve filosofické analýze vědy je nutné chápat vědu komplexně, jako formu *aktivity člověka*, nejen jako výpovědi o světě, uvážit všechny její funkce, vztahy a podmíněnosti. Věda není jen výpovědí o objektu poznání a není jen aktivitou, je také svědkem a odrazem historického stavu vývoje člověka a společnosti, není jen poznáním, ale i svědectvím o prostředcích poznání.“⁶ Z toho je patrné, jak si seriózní empirickoscientistně orientovaný marxistický filozof představuje výstavbu marxistické filosofie vědy. Půjde sice především o analýzu vědy ve vší její komplexnosti, v její totalitě, nicméně celá řada úkolů bude souviset s marxizací pozitivistických či realistických předpokladů dosavadních pokusů analyzovat jazyk vědy a s takovými novými analýzami tohoto jazyka, které budou v maximální míře respektovat jeho vývoj a kontext.

Stoupenci antropologizujícího proudu soudobé marxistické filosofie ve snaze postavit hráz další scientizaci marxistické filosofie nejspíše budou preferovat filosofické zamýšlení nad problémem vědy před konstituováním nové filosofické disciplíny. Lub. Nový přitom doporučuje, aby se marxistické řešení tohoto problému inspirovalo kriticky zkoumanými (nesporně přitom zajímavými) idejemi existencialisty Merleau-Pontyho.⁷ Nemůže být pochyb o tom, že filosofie vědy, která chce usilovat o co nejsyntetičtější postižení svého předmětu, bude muset respektovat také tento pohled na vědu.

Nejvíce marxistických prací z filosofie vědy bylo dosud v zahraničí (hlavně v Sovětském svazu) i u nás (V. Filkorn) publikováno z pozic

⁶ Ivan Kuchár, Metodologické koncepcie ve filosofii vědy, *Filosof. čas. ČSAV*, 1967, 2, str. 238–239.

⁷ Srovnej Lubomír Nový, K problému vědy v marxismu a v soudobé nemarxistické filosofii, *Filosofický časopis ČSAV*, 1967, 5, str. 731–733.

racionálnější linie scientistního proudu. Jde však vesměs o práce týkající se prakticky vždy jen dílčích problémů buď gnoseologické, metodologické nebo některé jiné stránky vědy. V článcích, studiích a monografiích se většinou předmět zkoumání omezuje na jeden problém, např. na problém metody vědy nebo na otázku vědeckých teorií v jejich vztahu k empirickým faktům apod. V Kyjevě se pěstuje „logika vědeckého výzkumu“, nikoli však jako zvláštní disciplína, ale spíše jako vědecký problém.⁸

V žádné sovětské práci, pokud je mi známo, neexistují ani náznaky pokusů konstituovat filosofii vědy – jako relativně samostatnou filosofickou disciplínu – z pozice racionálnější scientistních.⁹ Je všeobecně známým faktem, že žádné podobné pokusy nebyly zatím podniknuty ani u nás.

*

Je-li v širším slova smyslu možno používat termínu „filosofie vědy“ pro označení celého scientistního proudu, a to se stejným, neproblematickým oprávněním, s jakým se někdy používá termínu „filosofie člověka“ pro označení celého antropologizujícího proudu naší filosofie (v tomto smyslu termínu „filosofie vědy“ používat dále nebudeme), pak užší, speciálnější význam tohoto termínu je v marxismu podvojný. Rozumí se jím jednak filosofie vědy, pěstovaná v podstatě v duchu empiričtější linie, jednak v duchu racionálnější linie scientistního proudu naší filosofie. Kdykoli chceme v této kapitole odlišit druhou (racionálnější) od první (empiričtější), nazýváme druhou dialektickou.

2. Předmět a charakteristika dialektické filosofie vědy

Máme za to, že analýzu otázky předmětu dialektické filosofie vědy a pokus podat její charakteristiku je třeba začít úvahou o filosofii. Nejdříve se proto soustředíme na dialektickou filosofii, která chce také být a je vědou, i když nikoli speciální. Dále půjde o to, přehledně uspořádat podstatné stránky a problémy vědy pojímané jako speciální i filosofická věda, a tak metodou enumerace blíže určit vědu jako předmět dialektické

⁸ Srovnej Logika naučného issledovanija, Moskva 1965, zvláště P. V. Kopnin, Zadači i osnovnyje ponjatija logiki naučného issledovanija, str. 12–13. V podstatě analyticko-gnoseologický a logicko-metodologický charakter má práce jednoho z pracovníků „oddělení logiky vědeckého výzkumu“ kyjevského Filosofického ústavu M. V. Popoviče, O filosofskom analize jazyka nauki, Kijev 1966, 224 stran. Oddělení (původně pod vedením P. V. Kopnina, ředitele FÚ AV USSR; od r. 1968 je P. V. Kopnin ředitelem FÚ AV SSSR) usiluje o syntézu empirických a racionálních přístupů k vědě. Jestliže však P. V. Kopnin doplňuje své dřívější racionálnější orientované pokusy hledisky empiričtějšími, pak Popovičova práce je v podstatě dílem empiričtější scientistním.

⁹ Srovnej Vlastimila Mlíkovská–Vladimír Mlíkovský, Problémy vědeckého poznání (Informace o sovětských logicko-filosofických výzkumech), Vědecké informace ÚML pro VŠ, Filosofie, 1967, str. 138–187. – „Vědu o vědě“ jako zcela samostatnou speciální vědu se pokouší rozpracovávat G. M. Dobrov v knize Nauka o nauce, Kijev 1966, i když v první části jeho knihy se řeší i nemálo problémů filosofických. Nikoli jako o filosofii, ale jako o speciální vědě píše o disciplíně zkoumající vědu také S. R. Mikulinskij a N. I. Rodnyj v článku Mesto naukovedenija v sisteme nauk. Voprosy filosofii, 1968, 6, str. 33 a d.

filosofie vědy. Konečně se chceme pokusit podat charakteristiku dialektické filosofie vědy jednak tím, že shrneme některé její základní znaky, jednak tím, že stručně pojednáme o otázce jejího systému.

a) Filosofie jako věda (nikoli speciální)

Jestliže jsme v prvé podkapitole uvedli jednotlivé filosofické vědy, v něž se v probíhajícím procesu diferenciaci rozčleňuje dosavadní filosofická „součást“ marxismu, nechtěli jsme tím ani naznačit, že jednotlivé filosofické vědy existují jaksi bez obecného, že totiž nejsou zařaditelné do vyššího celku „filosofie“, ani jsme tím nemínili vyslovit stanovisko, že všechno to, co dělá z filosofie filosofii, jsou jenom vědy (filosofické vědy). Je pravda, že filosofický esej, který nemá formu vědeckého pojednání, nebyl a není pouze privilegiem předmarxistické a nemarxistické filosofie. Pravdivá není také představa, že marxistickofilosofické eseje možno psát jen v duchu antropologizujícího proudu naší filosofie. Jako je možno typické filosofickoantropologické problémy analyzovat ve filosofickovědeckých pracích, tak je možno o tradičních problémech scientistního charakteru psát filosofické eseje, a to hlavně v racionálnějším duchu. Mnohé pasáže Adornových prací (jsem přesvědčen, že Th. Adorno je marxista, i když k jednoznačnějšímu marxistickému charakteru jeho filosofie chybí to, že se otevřeně za marxistu, pokud vím, dosud neprohlásil) jsou takovými eseji racionálněji orientovaného myslitele;¹⁰ podobný charakter má ostatně také první kapitola Kosíkovy Dialektiky konkrétního. Filosofie je též specifickým druhem umění; je i hledáním a nalézáním stále nových postojů s cílem probudit k životu všechno nejlidštější v člověku. Tím vším a mnohým dalším (např. také prostředníkem mezi člověkem a světem) filosofie rovněž nesporně je. Je však také vědou, totiž filosofickou vědou, tj. vědou sui generis.

Abychom mohli filosofii považovat také za vědu, je z druhé strany třeba dokázat, že vědou může být a je. K tomu je třeba vytvořit takový

¹⁰ Jako příklad esejistické pasáže z Adornova díla může posloužit výňatek z první studie jeho spisku *Eingriffe, Neun kritische Modelle*, Frankfurt a. M. 1963, str. 24 (ta první studie je nadepsána Wozu noch Philosophie; v ní se v podstatě zaujímá odmítavé stanovisko k předpovědím, že filosofie zanikne, že se z ní budou vydělovat speciální vědy tak dlouho, až zmizí úplně, a k jiným podobným předpovědím). „Marx wäre der letzte gewesen, den Gedanken vom realen Gang der Geschichte loszureißen. Hegel, der der Vergänglichkeit von Kunst inward und ihr Ende prophezeite, hat ihren Fortbestand abhängig gemacht von dem ‚Bewußtsein von Nöten‘. Was aber der Kunst recht ist, ist der Philosophie billig, deren Wahrheitsbehalt mit dem der Kunst konvergiert, indem ihre Verfahrensart von jener sich sondert. Die ungeminderte Dauer von Leiden, Angst und Drohung nötigt den Gedanken, der sich nicht verwirklichen durfte, dazu, nicht sich wegzuerfen. Nach dem versäumten Augenblick hätte er ohne Beschwichtigung zu erkennen, warum die Welt, die jetzt, hier das Paradies sein könnte, morgen zur Hölle werden kann. Solche Erkenntnis wäre ja wohl Philosophie. Sie abzuschaffen um einer Praxis willen, die zu dieser historischen Stunde unweigerlich eben den Zustand verewigte, dessen Kritik Sache der Philosophie ist, wäre anachronistisch. Praxis, welche die Herstellung einer vernünftigen und mündigen Menschheit bezweckt, verharret im Bann des Unheils ohne eine das Ganze in seiner Unwahrheit denkende Theorie. Daß diese nicht den Idealismus aufwärmen darf, sondern die gesellschaftliche und politische Realität und ihre Dynamik in sich hineinnehmen muß, bedarf keines Wortes.“

pojmem vědy, aby zahrnoval i filosofickou vědu. Z takového pojmu skutečně také budeme v této kapitole vycházet (poněkud konkrétnější podobu však tento pojem nabude teprve v průběhu našich dalších rozborů). Domníváme se, že na tomto místě bude přesvědčivější, zvolíme-li postup poněkud induktivnější. Stěží možno pochybovat o tom, že soudobá pozitivistická filosofie vědy formuluje nejnáročnější požadavky na vědu, že její formulace jednotlivých znaků vědy jsou nejméně vágní a relativně nejednoznačnější; tím spíše to platí o pracích, které v titulu nebo v podtitulu jsou označovány jako logiky, např. jako logika vědecké explanace. Považují proto za žádoucí poměřit na jedné sadě takových požadavků a znaků možnosti marxistické dialektické filosofie být vědou. Tou marxistickou dialektickou filosofií (dále jen: dialektická filosofie) rozumíme filosofii rozvíjenou v duchu racionálnější linie marxistickofilosofického scientistního proudu.

Ernest Nagel, když uvažuje o znacích vědy (rozuměj: speciální vědy), které ji odlišují od „common sense“ (běžného, zdravého smyslu či rozumu, tj. v podstatě od poznávání v každodenním životě), uvádí na prvním místě organizaci a klasifikaci znalostí na základě explanačních principů; věda hledá a nalézá důvody i příčiny zkoumaných jevů.¹¹ E. Nagel rozlišuje vedle deduktivní, probabilistické a funkční explanace také explanaci teleologickou a genetickou.¹² Zvláště typ genetické explanace (zčásti však i ostatní její typy) objektů filosofické analýzy plně vyhovuje dialektické filosofii; vyhovuje jí také organizace a klasifikace filosofických poznatků podle příslušných explanačních principů, i když jejich užití ve filosofii vykazuje některé nesporné specifčnosti, zvláště pokud jde o principy odvoditelné z explanace probabilistické a funkční.

Další charakteristický znak vědy spatřuje E. Nagel v její systematickosti, a zvláště v systematickosti jejích explanací.¹³ Dialektická filosofie chce a může na všechna „proč“ odpovídat co nejsystematičtěji, i když míra systematickosti jejích odpovědí nemůže být nikdy tak vysoká jako u speciálních věd, zvláště exaktních. Dialektická filosofie může být a je také systémem, i když svérázného typu (trvale otevřeným vůči jsoucnu hlediskem praxe); deklarovaná antisystémovost, s níž se setkáváme u některých autorů ovlivněných frankfurtskou školou, nemá nic společného s nesystematičností, protože je pouze kritikou dogmatické, strnulé systémovosti.

Třetí požadavek na vědu vidí E. Nagel v postulátu konsistentnosti, přičemž výslovně zdůrazňuje, že nekonsistentnost je ve vědě vždy jen jevem přechodným.¹⁴ Jde v podstatě o požadavek co největší formálně logické korektnosti. Dialektická filosofie chce a může být maximálně lo-

¹¹ Ernest Nagel, *The Structure of Science, Problems in the Logic of Scientific Explanation*, New York & Burlingame 1961, str. 3. To, že na str. 3–12 tane E. Nagelovi na mysli jednoznačně speciální věda, nás bude nutit k tomu, abychom při zmíněném „poměřování“ přihlíželi ke specifčnostem *filosofické* vědeckosti.

¹² Srovnej tamtéž, str. 20–26. — O vztahu statistické explanace k explanaci deduktivně nomologické uvažuje C. G. Hempel ve studii *Deductive-Nomological vs. Statistical Explanation*, *Minnesota Studies in Philosophy of Science*, 3, Minneapolis 1962.

¹³ Srovnej tamtéž, str. 5–6.

¹⁴ Srovnej tamtéž, str. 6–7.

gicky korektní. I ona považuje nekonsistentnost za jev přechodný (za „Durchgangspunkt“), po němž musí vždy následovat objasnění v souladu s pravidlem nepřipustnosti sporu, nevyplývá-li takové objasnění automaticky z kontextu. Uvědoměle dialektická filosofie je si však vědoma toho, že dialektická rozpornost myšlení tím likvidována není. Teze v jazykové podobě výroků, formálně logicky posuzovaných jako nekonsistentní, postihující dialektickou rozpornost myšlení v jeho vývoji (pokud je to funkční, tj. pokud tyto teze plní heuristickou, estetickou či retorickou funkci), nepovažuje dialektická filosofie vědy za chybné, ani jenom za paradoxní; nicméně jejich jazyková podoba musí být a je vždy přeformulovatelná v souladu s pravidlem nepřipustnosti sporu, jehož platnost jako postulátu je obecná. Pochopení podstaty teorie dialektického způsobu myšlení neobyčejně napomáhá, jestliže se bere v úvahu neúplnost takových metod, jako je metoda axiomatická, hledisko operační apod.¹⁵

Čtvrtý znak spatřuje E. Nagel v co největší preciznosti, tj. v co nejmenší vágnosti termínů a výroků.¹⁶ Dialektická filosofie s tím plně souhlasí; také jí jde o co nejmenší vágnost všech používaných kategorií a tezí. S tím není v rozporu skutečnost, že vzhledem k charakteru filosofických objektů, které se těmito kategoriemi postihují, nutně musí být tyto kategorie relativně vágnější než kategorie speciálních věd — tak, jako jsou většinou relativně vágnější pojmy teoretických speciálních věd než pojmy ostatních speciálních věd. (Igoru Hrušovskému vdčíme za upozornění, že vágnost termínů a výroků v teoretických speciálních vědách neplyne automaticky bez dalšího z jejich větší všeobecnosti; vágními bývají hlavně v okamžiku boje proti strnulosti, v době, kdy se lámou dosavadní vědecké struktury a kdy se obzírají nové problémové horizonty. Některé speciální vědy bojují proti vágnosti svých pojmů a výroků cestou matematizace svých teorií. Tato cesta je však pro dialektickou filosofii vzhledem k charakteru objektů filosofických úvah nepoužitelná, třebaže úspěšně pomáhá při speciálně vědním postihování vždy jedné, přesně vymezené stránky těchto objektů, resp. při takovém postihování i více přesně stanovených jejich stránek.) Ve větší plynulosti přechodu mezi jednotlivými filosofickými kategoriemi a tezemi je třeba pouze spatřovat jejich specifčnost, vyplývající ze zvláštností filosofie, hlavně dialektické; tato specifčnost však je plně v souladu s požadavkem usilovat o co největší možnou jejich preciznost a o co nejmenší možnou jejich vágnost.

Když E. Nagel v pátém znaku vědy zdůrazňuje, že vědecké poznatky jsou formulace o pronikavých vztahových a strukturálních vlastnostech, získané abstrakcí z běžných rysů zkoumaných objektů, jde o konstatování vztahující se i na poznatky dialektické filosofie. Abstrakcí přitom ovšem rozumíme abstrahování v duchu dialektické teorie abstrakce. Metoda abstrakce v té nebo oné podobě vždy byla, je a bude metodou každé filosofie. Ačkoli je dialektická filosofie zaměřena primárně na myšlenkovou reprodukci podstat a kvalit ve vývoji, vůbec to nevyklučuje, ale naopak předpokládá provádění filosofických analýz také vztahových, kvantitativ-

¹⁵ Srovnej Ferd. Gonseth, Comment fonder une discipline exacte, *Dialectica*, Vol. 20, Fasc. 2, 1966, str. 131 a n., zvláště kapitolu 2., nadepsanou „Neúplnost axiomatické metody“, a kapitolu 3., nadepsanou „Neúplnost hlediska operačního“.

¹⁶ Srovnej E. Nagel, *The Structure...* (viz pozn. 11), str. 7–10.

ních a strukturálních stránek objektů filosofických úvah. Když však E. Nagel v témž bodě zdůrazňuje, že věda nepřihlíží k hledisku lidských hodnot,¹⁷ je třeba otevřeně konstatovat, že toto zjištění se nevztahuje na žádnou marxistickou vědu, ani filosofickou, ani speciální, tedy ani na dialektickou filosofii. Je ovšem otázka, zdali lze vůbec o některé vědě říci, že by v ní nebyl implikován i akt hodnocení. Každému poznatku v podobě výroku se přece také, a to v každé vědě, přisuzuje nějaká pravdivostní hodnota, a pravda přece nemůže nebyť lidskou hodnotou. Větou o tom, že věda nepřihlíží k lidským hodnotám, chtěl E. Nagel asi zdůraznit, že pro vědu je rozhodující faktický stav věcí, nikoli to, co by mělo být; a to je znak vědy, který v podstatě akceptují všechny marxistické disciplíny, včetně dialektické filosofie. Nelze přitom nevidět, že věty o tom nebo o onom faktu (zůstáváme záměrně jen v rovině, v níž především E. Nagel o vědě uvažuje) jsou také záležitostí výběru, a tím jistého hodnocení. Naopak každý akt lidského hodnocení představuje rovněž psychologický – a nejen psychologický – *fakt*, protože je určitým prvkem faktického stavu hodnocení. Touto relativizací rozdílu mezi faktickým stavem a hodnocením, a tím i mezi fakty a hodnotami nechceme popírat skutečnost, že jsou speciální vědy (většinou tzv. exaktní, tj. vědy matematické nebo používající matematických metod), v nichž je úloha lidských hodnot a lidského hodnocení minimální. Chceme jen zdůraznit, že hodnocení je neoddělitelným průvodním jevem veškerého vědeckého poznání, přičemž v empirických vědách, přírodních i společenských, je ho už relativně více (týká se hlavně výběru faktů a volby témat). Ještě více ho bývá v teoretických společenských vědách.

Ve speciálních teoretických společenských vědách i ve vědách filosofických souvisí tento jev velmi těsně s ideologickým charakterem těchto věd. V marxistických vědách spatřujeme tuto ideologičnost na jedné straně v determinaci jejich základních idejí progresivními (objektivně existujícími) tendencemi společenského vývoje, na druhé straně v nesmlouvavě kritickém vztahu ke všem stanoviskům, která prosazování těchto tendencí brzdí. Určení, které z tendencí společenského vývoje jsou progresivní, je nesporně záležitostí hodnocení, nikoli však libovůle. Na otázku, které společenské síly jsou dnes u nás nositeli progresivních tendencí společenského vývoje, existuje v podstatě jen jedna odpověď: jsou to ty síly, které jsou spjaty s moderními, technicky co nejdokonalejšími formami výroby a s demokratickým, tvůrčím rozvojem veškerého společenského i individuálně lidského života, včetně kultury. Přitom úloha intelektu ve výrobě a ve společenském životě neustále vzrůstá a nadále poroste. Někteří marxističtí teoretikové na Západě spatřují – s přihlédnutím k současným společenským faktům – v pokrokových intelektuálech a v nekonformistické mládeži opozici, která stojí v nesmiřitelném rozporu s existujícím celkem (s kapitalismem).¹⁸ Takové hodnocení, které je s to už dneska překonávat falešně ideologické momenty třeba i v poznatku, že ve společenských přeměnách kapitalismu v komunismus patří vedoucí úloha dělnické třídy, pojímané jen jako manuálně pracující tovární děl-

¹⁷ Srovnej tamtéž, str. 10–12.

¹⁸ Srovnej Herbert Marcuse, *Zum Begriff der Negation in der Dialektik*, *Filosofický časopis ČSAV*, 1967, 3, str. 379.

nictvo, používající dnes už zastaralých mechanických výrobních prostředků (to byla a je nesporně pravda v podmínkách, kdy takto pojmána dělnická třída je nositelkou ve své době progresivní formy tovární mechanické výroby, i když i v tomto případě měla a má tato pravda ideologický charakter), takové hodnocení má své plné oprávnění ve všech společenských marxistických vědách, které kvůli tomu nepřestávají být vědami. Možnost být takovou, a tedy být vědou, má proto i dialektická filosofie, pokud je a chce být filosofií marxistickou.

Poslední znak vědy vidí E. Nagel v tom, že věda vystavuje své poznatky opakovaně výzvě kriticky zkoumaných pozorovacích dat, pořizovaných za pečlivě kontrolovaných podmínek; závěry vědy jsou produkty vědecké metody. E. Nagel výslovně zdůrazňuje, že neexistuje žádný obecně platný kánon pravidel vědecké metody a že všechno závisí na charakteru objektu zkoumání.¹⁹ Jestliže vyjdeme z Nagelova zjištění, že všechno závisí na charakteru objektu poznání, pak specifičnost objektů filosofických úvah vyžaduje, aby zmíněné „vystavování poznatků opakovaně výzvě kriticky zkoumaných pozorovacích dat“ nabylo v dialektické filosofii podoby metodologického principu konkrétnosti, zde ve smyslu přihlížení ke všem podstatným jednotlivým faktům. Kritériem filosofických pojmů a poznatků není a ani nemůže být bezprostřední praxe, ale je jím nejspíše praxe zprostředkovaná podmínkami, které jejich užití a formulaci ospravedlňují.²⁰ Za seriózní podklady pro filosofické zevšeobecnění možno považovat pouze ty výsledky společenskoexperimentální činnosti, jichž bylo dosaženo v podmínkách kontrolovaných co nejpečlivěji, pokud je to ovšem u sociálních experimentů možné. Takovými podklady jsou pochopitelně seriózní poznatky všech speciálních věd, formálních, přírodních i sociálních, experimentálních i neexperimentálních, na jejichž filosofickou explanaci dialektická filosofie ani zdaleka neredukuje, a ani nemůže redukovat velké bohatství všech svých úkolů.

Velmi silnou tendenci k takové redukci nalézáme v logickém pozitivismu. Novopozitivistická filosofie v důsledku toho vyhovuje pochopitelně lépe Nagelovým požadavkům na vědu než marxistická dialektická filosofie. Prvá od druhé se liší především tím, že pro prvou požadavek konsistentnosti vylučuje dialektickou rozpornost veškeré skutečnosti, tedy i myšlení, pro druhou nikoli; dále se liší také tím, že prvá považuje za vědecké jen to, co odhlíží od lidského hodnocení, kdežto druhá nikoli. Marxistická filosofie přitom usiluje o to, aby nutná ideologičnost základních filosofických poznatků, tj. poznatků o otázkách, které novopozitivisté považují z větší části za pseudoproblémy, byla v maximální míře oprošťována od

¹⁹ Srovnej E. Nagel, *The Structure...* (viz pozn. 11), str. 12.

²⁰ Srovnej shrnutí, kterým John L. Pollock zakončil svůj článek *Criteria and our Knowledge of the Material World*, *The Philosophical Review*, LXXVI (1967), 1 (417), str. 60: "What I have attempted in this paper is to give a precise explanation of the concept of a criterion and show how it functions with respect to a particular philosophical problem — our knowledge of the material world. But this in itself would not be very satisfactory unless it could also be explained how criteria are possible — how it is possible for concepts to be related criterially. As long as we insist upon thinking of concepts as being determined by their truth conditions, this must remain a mystery. But once we think of concepts as being determined by their justification conditions, the mystery vanishes."

falešně ideologických momentů. Je nesporné, že i poměřováním novotomismu Nagelovými požadavky na vědu by se mohlo zjistit, že také tento filosofický směr má právo aspirovat na vědeckost, pokud ovšem zjevené „pravdy“ nepovažuje za záležitost filosofickou. Podobné aspirace by se takovým způsobem mohly zjistit u několika dalších filosofických směrů a koncepcí. To nelze popírat. Není pravda, že jediná marxistická filosofie má patent na vědeckost. Je ovšem výsledkem ideologicky determinovaného hodnocení, jestliže jako marxisté zastáváme stanovisko, že naše filosofie je ve své podstatě – nikoli v jednotlivostech – nejvědecktější, že ji lze s největším oprávněním považovat také za vědu. Toto stanovisko – stejně jako všechny filosofické pravdy – bylo, je a bude ostatně prověřováno samým vývojem filosofického myšlení.

Ph. Frank se domnívá, že počínaje 17. stoletím se původní jednotný řetězec „věda – filosofie“ začíná rozpadat. Má zato, že přibližně přesně lze znázornit vztah mezi „common sense“, vědou a filosofií kruhem, v jehož jednotlivých třetinách jsou vyznačeny tyto tři jevy (přesněji jejich slovní znaky). Podle něho je tedy dnes přibližně vzdálenost mezi každodenním poznáním (common sense) a vědou taková, jako je mezi ním a filosofií, a rovněž taková, jako je vzdálenost mezi filosofií a vědou.²¹ Přitom je závažné, že ono „sepětí mezi filosofií a vědou“ (srovnej podtitul spisu, v němž Ph. Frank vykládá právě interpretovanou koncepci) autor zjevně hledá v minimalizaci úkolů filosofie, a to v souladu s Russellovým rozlišením minimálního a maximálního programu filosofie. Hledá je v podstatě v explanaci výsledků speciálních věd, mezi nimiž představuje geometrie podle něho ideál vědy (viz kap. 3 zmíněného spisu), v explanaci pomocí takových speciálně vědních disciplín, jako jsou logika, logická sémantika, semiotika aj. Tím dochází ke sblížení filosofie a vědy za cenu téměř úplné likvidace filosofie. Jenže filosofie existuje a bude existovat nadále. Novodobá porevoluční buržoazní filosofie však také sama (třebaže si osvojila „zjemněle pojmové nástroje, vypracované moderní vědou“) odhalila (v tom je ovšem její síla a klad) „vlastní neschopnost... obejít problém (rozuměj: kterýkoli skutečně filosofický problém; pozn. L. T.) umělostkami formálních operací, či jej utopit v zdánlivé hloubce iracionálna“.²²

A. C. Benjamin v roce 1937 z pozic jakéhosi vědeckého realismu, který je mu zjevně nejsympatičtější, spatřuje v potřebě integrovat oblasti filosofie a vědy (rozuměj: speciální vědy) nejen jeden ze tří faktorů vzniku filosofie vědy (viz výše), ale také její základní problém. Zmiňuje se rovněž o pokusech chápat filosofii a speciální vědu komplemetárně. Týž autor

²¹ Srovnej Philipp Frank, *Philosophy of Science, The Link between Science and Philosophy*. Englewood Cliffs 1937, závěr druhé kapitoly. Problémů, o nichž zde uvažujeme, se dotýká hlavně kap. 1., nadepsaná „Řetězec spojující vědu s filosofií“, a kap. 2., nadepsaná „Rozpad řetězce“. – Pozitivistickou charakteristiku vědy viz také v knize Israel Schaffler, *Anatomie de la science, I*, Paris 1966, 270 stran. Recenzent o ní napsal do *Les études philosophique* (1967, 1, str. 110): „Considéré déjà comme un classique aux U.S.A., ce livre expose une certaine conception de la philosophie des sciences inspiré des travaux du Cercle de Vienne et du ‚positivism logique‘.“

²² Jiřina Popelová, *Rozpad klasické filosofie (Vznik soudobého filosofického schizmatu)*, Praha 1968, str. 27.

úspěšně odmítá všechny pokusy prohlubovat rozdíly mezi nimi, a to tak, že relativizuje rozdíly mezi popisem a explanací, fakty a hodnotami, kvantitou a kvalitou i analýzou a intuicí, tj. pokusy spatřovat v tom, co je obsahem vždy prvé kategorie z uvedených kategoriálních dvojic, typický rys vědy, a v tom, co je obsahem vždy druhé z těchto kategorií, typický rys filosofie. Byl již tenkrát dobře obeznámen s názory Vídeňského kruhu, a tedy i s jeho úsilím redukovat filosofii na „symbolickou analýzu“ a vědě přidělit úkol popisovat fakta (provádět „factual description“). Toto úsilí označil právem za sporné. A. C. Benjamin odmítá spatřovat rozdíl mezi vědou a filosofií v tom, že prvá používá a druhá nepoužívá laboratorní a instrumentální techniky, protože matematické a některé jiné speciální vědy jí nepoužívají také, a v tom, že prvá je empirická a induktivní, kdežto druhá racionální a deduktivní; existují přece deduktivní speciální vědy a induktivní, empirické filosofie. Podle něho neobstojí při seriózní kritice ani tvrzení, že prvá (věda) vyrostla z potřeby ovládat a kontrolovat svět, kdežto druhá (filosofie) je jen moudrostí, protože existují velmi abstraktní oblasti teoretických speciálních věd, které ani nevznikají z bezprostředních potřeb ovládat svět, ani těmto potřebám přímo neslouží; přitom na druhé straně existují filosofické disciplíny jako etika, jejichž některé závěry mohou bezprostředně sloužit praxi.²³ Nicméně existenci rozdílu mezi vědou (rozuměj: speciální vědou) a filosofií A. C. Benjamin nepopírá, neboť si je vědom specifičnosti filosofie. Za jeden z hlavních úkolů filosofie vědy považuje také stanovení hranic mezi nimi.²⁴

Je nesporné, že filosofii můžeme pokládat za vědu jen v tom případě, pojímáme-li vědu poměrně široce. Filosofie nemůže být vědou ani pro toho, kdo filosofii redukuje na mimovědeckou problematiku a specificky filosofické postupy, ani pro toho, kdo vědu pojímá jen jako speciální vědu, a to buď velice úzce jako vědu exaktní, nebo širěji, tj. včetně věd empirických, anebo ještě o něco širěji jako speciální vědu vůbec (včetně teoretických společenských věd). Každý však, kdo připouští dostatečně široký pojem vědy, může považovat filosofii také za vědu, i když ji současně pokládá ještě za leccos jiného.

My z takového dostatečně širokého pojetí dialektické filosofie v *dialektické filosofii vědy* vycházíme.

b) O vědě (speciální i filosofické) jako předmětu dialektické filosofie vědy

Věda pojímaná jako speciální i filosofická věda je především procesem objevování nových pravd o všem podstatném. To „podstatné“ přitom chápeme dialekticky, tj. také tak, že své podstatné, i když nižšího řádu, mají také fenomenální stránky skutečnosti; takové podstatné ve fenomenálním objevují některé empirické speciální vědy.

²³ Srovnej A. C. Benjamin, *An Introduction...* (viz pozn. 4), kap. I. Teze, že “out of the attempt to integrate two fields (rozuměj: oblasti filosofie a vědy; pozn. L. T.) there arose a study whose problem was precisely the integration of the two fields, and this gradually became the discipline which is now called the philosophy of science”, je na str. 23. O komplementárním pojetí vztahů mezi filosofií a vědou se autor zmiňuje na str. 8.

²⁴ Srovnej tamtéž, str. 4.

Tuto syntetickognoseologickou stránku vědy je žádoucí odlišovat od stránky analytickognoseologické, jejíž rozbor vede ve filosofii k uplatňování speciálních hledisek. Analytickognoseologická stránka vědy je tožná ve své podstatě s vědou jako strukturou již hotových poznatků, uvažovanou bez dostatečného přihlížení k praxi.²⁵

V závislosti na tom, tane-li nám na mysli věda jako systém poznatků v procesu jejich zrodu a vývoje se všemi příslušnými strukturálně dynamickými aspekty nebo věda jako systém a jako struktura poznatků na určitém stupni vývoje vědeckého poznání (poznatků formulovaných ve větách), můžeme rozlišovat různé systémové a strukturální stránky vědy. O vědě v souladu s tím uvažujeme buď jako o strukturálně dynamickém systému poznatků, nebo jako o systému vždy specificky uspořádaných výroků, či vůbec jako o struktuře nebo jako o systému vědeckých explanačních apod. Předmětem dialektické filosofie vědy jsou vždy jenom dialektickofilosofické aspekty takto pojímaných stránek vědy.

Je zvykem používat výrazu „epistemologie“ v podstatě ve stejném významu jako výrazu „noetika“; pokládám však za prospěšné a pro dialektickou filosofii také za žádoucí, aby se pod epistemologií rozuměla jedna z vnitrosystémových složek dialektické filosofie vědy, totiž učení o vývoji vědění, zvláště vědeckého. Jde o to, že každý systém poznatků můžeme chápat zcela izolovaně od těch poznatků, které jeho formulaci předcházely a které po ní budou následovat, protože je můžeme pojímat jako statický moment vyvíjejícího se vědění; můžeme jej však chápat také právě jako toto vyvíjející se vědění. Vyvíjející se vědecké vědění (diferenciace, integrace a jiné základní tendence ve vývoji vědy a vědění vůbec, charakter vývoje tohoto vědění, způsoby, které vedou k záměně jedněch vědeckých paradigmat jinými, novými a mnohé jiné jeho aspekty) lze pak pokládat za epistemologickou stránku vědy.

Věda pojímaná jako komplexní dějiny vědy je záležitostí historie (jde o speciálně vědní historickou stránku vědy); do dialektické filosofie vědy však patří historickomaterialistická filosofie dějin vědy.

Věda je dále myšlením v souladu s pravidly a principy logiky, zachovávanými buď bezděčně nebo uplatňovanými uvědoměle, tj. se znalostí těchto pravidel, explanačních principů apod. Formálně logickou stránku vědy považujeme za stránku speciálně vědní. Dialektická filosofie vědy však zahrnuje filosofické problémy také této stránky mezi svá témata. Každá sebeexaktnější analýza jazyka vědy je filosoficky, tedy i dialektickofilosoficky interpretovatelná.

Pojímat vědu jako soustavu metod a postupů znamená mít na mysli její metodologickou stránku, přičemž jedna věc je speciálně vědní metodologie (všeobecná formální metodologie a jednotlivé speciální formální metodologie) zkoumající algoritmizovatelné kroky, jež je nutno absolvovat při použití jednotlivých typů metod (sem patří mj. také pojetí vědy jako hry, její strategická stránka apod.), a druhá věc je filosofická metodologie. Do té druhé spadají z hlediska dialektické filosofie vědy jak filo-

²⁵ Srovnej o tom zmínky v mých člancích K některým živým problémům z díla Igora Hrušovského (Filos. čas. ČSAV, 1967, 2, str. 179) a Problém marxistického pojetí pravdy (tamtéž, 6, str. 841–847).

sofické problémy metodologií speciálně vědního charakteru, tak metodologie dialektickologická, problematika dialektickofilosofických analýz jiných typicky filosofických metod, např. fenomenologické, atp. Dialektickologická metodologie je metodologicky relevantní nejen jako metodologie všech dialektických filosofických disciplín, ale též jako rámcový orientátor v obecně teoretických až filosofických úvahách speciálních vědců, které nutně doprovázejí některé etapy speciálně vědního poznávání.

Dialektickologická stránka vědy pojímaná jako veškeré projevy dialektického způsobu myšlení ve vědě zahrnuje však kromě své metodologické složky také složku teoretickou. Její náplní je „objektivní“ dialektika myšlení. (Zde „objektivní“ v tom smyslu, že se v různých konkrétních podobách prosazuje bezděčně v myšlení lidí proti jejich vůli, a to i u lidí vědomě odmítajících dialektiku, a dokonce i v těch etapách speciálně vědního poznávání, kde doporučovat uvědomělý dialektický způsob myšlení může být nejen zbytečné, ale někdy – nerespektuje-li se v žádoucí míře specifický charakter dialektickologických kategorií, „zákonů“. doporučení a principů – dokonce i velmi škodlivé.)

Věda je také vyvíjející se struktura jednotlivých věd. Zkoumání dějin pokusů postihnout tuto strukturu, analýza hlavních principů klasifikace věd, jakož i rozbor soudobých pokusů a vlastní pokusy uspořádat vědy možno pokládat za klasifikační stránku vědy. Všechny filosofické aspekty těchto úkolů jsou pak součástí klasifikačního problému v dialektické filosofii vědy.

Přístupujeme-li k vědě jako k jevu jsoucna, především ovšem jsoucna společenského, skupinově i individuálně lidského, jako k jedné z nejvyšších forem lidské činnosti a jako k poznatkům aplikovaným v praxi (v praxi pojímané především jako základní forma společenského bytí), pak nám tane na mysli ontologická a částečně také aplikační stránka vědy. S tím je těsně spjata věda jako nástroj člověka v jeho vztahu ke světu, tj. filosofickoantropologická stránka vědy. Věda jako instituce, jako něco ve společenském vědomí, co činí svým předmětem zkoumání „všechno“, tedy i všechny vrstvy, složky a formy společenského vědomí, jako významný faktor společenského bytí, jako sociální jev, jako bezprostřední výrobní síla a jako činitel realizující efektivnost investic do něho vložených, to vše představuje společenskofilosofické, sociologické a ekonomické stránky vědy; z její sociologické a ekonomické stránky mohou být ovšem předmětem zkoumání skutečně *filosofie* vědy pouze problémy specificky filosofického charakteru. Ostatní patří do příslušných speciálních věd.

Nenjen objektem, ale současně i nástrojem řízení může být a stále ve větší míře se stává věda. Je antientropickým nástrojem člověka v jeho vztahu ke světu. Má nesporně své teoretickořídící i své politické stránky, stejně jako psychologické v podobě psychické aktivity, stavů a syndromů vědce a postojů ostatních lidí jako jednotlivců k ní (individuálně psychologická stránka vědy), resp. v podobě postojů skupin vědců nebo skupin (až společenských celků) ostatních lidí k ní (sociálně psychologická stránka vědy). Všechny tyto stránky zkoumají příslušné speciální vědy. Předmětem analýzy dialektické filosofie vědy jsou jen filosofické problémy těchto stránek.

Konečně je věda také jednou z nejvýznamnějších lidských hodnot. Její

axiologickou stránku představuje nejen věda jako hodnota gnoseologická a mravní, ale také právní (ve filosofii vědy může ovšem jít jen o právně filosofickou stránku vědy), a dokonce podle mnoha autorů také hodnota estetická.

Tím vším je věda. Čím však je především, čím je ve své podstatě? Na první pohled je jasné, že v minimální míře je asi estetickou hodnotou, a v míře daleko podstatnější je procesem objevování nových pravd o podstatném. My jsme se pokusili uspořádat jednotlivé stránky vědy (jako předmětu dialektické filosofie vědy) podle jejich podstatnosti a důležitosti; ovšem ta důležitost je vždy dána zvoleným hlediskem. Pro syntetického gnoseologa je věda především procesem objevování nových pravd o podstatném, kdežto pro filosofujícího ekonoma (pro teoretického ekonoma, pro filosofa společnosti apod.) bude zjevně především bezprostřední výrobní silou nebo něčím podobným. Při vši relativnosti volby hledisek možno mít za to, že sub specie dialektické filosofie vědy je přece jen syntetickognoseologická stránka vědy nejpodstatnější. Všechny ostatní stránky vědy lze pak považovat za významnější nebo méně významné aspekty této stránky. Ten, kdo bude k vědě přistupovat jako k bezprostřední výrobní síle, bude za takové aspekty musít považovat zase všechny zbývající stránky vědy, tedy i syntetickognoseologickou. (Z pozic marxistické filosofie vědy orientované empiričtěji budou asi nejpodstatnějšími stránkami vědy stránka analytickognoseologická a logickometodologická, zatímco antropologizující marxistický filosof uvažující o problému vědy bude se nejspíše zaměřovat především na filosofickoantropologickou a ontologickou stránku vědy.)

c) Z á k l a d n í z n a k y

V tomto shrnutí základních pěti znaků dialektické filosofie vědy začínáme znaky pro tuto filosofii nejtypičtějšími. Jde-li o jejich shrnutí, neznamená to, že se současně nechceme pokusit (prakticky všechny tyto znaky) blíže objasnit.

Za první považujeme její dialektičnost. André Laland ve svém známém slovníku uvádí u hesla „dialektika“ (je jasné, že se to vztahuje také na adjektivum „dialektický“ a na „dialektičnost“) mimo jiné: „Ce mot a reçu des acceptions si diverses qu'il ne peut être utilement employé qu'en indiquant avec précision en quel sens il est pris.“ Někteří empiričtější scientisti marxisté to někdy vyjadřují tak, že prohlašují, že nevědí, co je to dialektika. My víme především, čím dialektika není, že totiž není žádným uzavřeným systémem hotových principů, pouček, zákonů, pravidel a kategorií. Víme také, že z jejích pružných, nikoli však libovolných pravd, rámcových doporučení a principů vystupují vždy do popředí ty, které si charakter objektu naší myšlenkové reprodukce vynutí. Například u pojetí vědy jako procesu objevování nových pravd o podstatném je to především komplexnost v pojetí poznávacího procesu, konkrétní myšlenková totalita všech uspořádaných stránek tohoto procesu a dialektika podstaty a jevu; v úvahách o vědě jako o vývoji vědění jsou to hlavně některé obecné charakteristiky vývojového procesu, zvláště pak specifické dialektikologické zákonitosti atp. Není nám však rozhodně známo, co je to „dialektika vůbec“, i když nepopíráme, že po přečtení každé delší práce

o dialektice čtenář zcela zákonitě nabývá dojmu, že autor z určitého pojmu „dialektiky vůbec“ vychází a že je mu zcela jasný. Ve skutečnosti mu také na konci práce bývá vždy o něco jasnější než na jejím začátku. Představa, že existuje hotový, definitivní a zcela přesný výměr „dialektiky vůbec“, je však iluzí.

Jedna jediná charakteristika dialektičnosti je však v zásadě na místě v úvahách na jakékoli téma, totiž ta podstata jejího materialistického charakteru, kterou Herbert Marcuse v závěru svého vystoupení na pražském hegelovském kongresu charakterizoval takto: „Ich habe abstrakt philosophisch angefangen, mit sehr akademischen Begriffen, und bin . . . auf das brutal Konkrete gestossen (Marcuse zde má na mysli výše zmíněnou ideu o silách představujících dnes opozici proti kapitalismu; pozn. L. T.). Ich glaube aber, daß gerade in dieser Bewegung, in diesem Zwang, wo immer auch man anfängt, doch schließlich und plötzlich sich mit dem Konkreten, brutal Konkreten auseinandersetzen zu müssen, daß gerade in dieser Dynamik das Wesen der materialistischen Dialektik besteht.“²⁶

Druhý znak dialektické filosofie vědy vidím v tom, že je nejen filosofii speciální vědy, ale také jakousi sebereflexí filosofie, čili filosofií filosofie (metafilosofií), pokud ovšem filosofie je také vědou, že je tedy filosofií jednotlivých svých disciplín, jednotlivých filosofických věd. Předmětem dialektické filosofie vědy je věda pojímaná jako speciální i filosofická věda, jako to podstatné a společné v obou těchto skupinách věd – při respektování nesporných rozdílů mezi nimi.

Třetí znak filosofie vědy spatřuji v tom, že v souladu s existujícími rozdíly mezi všemi filosofickými vědami na jedné straně a vědami speciálními, včetně teoretických speciálních věd na straně druhé, je sama filosofie vědy disciplínou bytostně filosofickou. To nevyklučuje, ba přímo předpokládá podrobnou znalost speciálně vědní logiky a metodologie vědy. Jakož i dalších speciálně vědních oborů zkoumajících vědu. Do filosofie vědy jako filosofie však z nich patří jen jejich filosofické aspekty, které se dialektická filosofie vždy snaží interpretovat dialekticky, respektující poznatky těchto speciálních věd jako takové.

Čtvrtý znak je v jistém smyslu zvláštním případem třetího. Existuje velmi silná tendence v soudobé marxistické filosofii vědy spatřovat hlavní úkol této disciplíny v analýze jazyka vědy. Samu tuto analýzu považuje dialektická filosofie vědy za speciálně vědní záležitost. Její filosofickou interpretaci pak pokládá především za úkol analytické gnoseologie, částečně však také gnoseologie syntetické, popř. také dialektickologické metodologie.

Poslední znak dialektické filosofie vědy představuje její tendence k syntéze se všemi syntetizovatelnými (parciálně pravdivými) závěry filosofie vědy pěstované nejen empiričtějšími marxistickými scientisty (i s pravdivými výsledky rozborů problémů vědy, k nimž došli a dojdou antropologizující marxisté), ale také filosofy nemarxistickými.

Z tendence dialektické filosofie vědy k syntéze vyplývá, že kladně řeší také otázku, zda do ní patří problematika filosofie (či filosofické problémy) jednotlivých speciálních věd (nikoli jen speciálních věd o vědě nebo

²⁶ Herbert Marcuse, Zum Begriff . . . (viz pozn. 18), str. 379.

speciálně vědní disciplíny „vědy o vědě“, ale také ostatních speciálních věd a jejich skupin). To však už souvisí spíše s otázkou systému dialektické filosofie vědy.

d) K otázce systému

Pro potřeby filosofickovědeckého rozboru i pro potřeby pedagogické (v každém z těchto případů jistě z jiných hledisek) musí i ten nejzapří-
sáhlejší nepřítel systémovosti filosofie přistupovat k filosofii jako k systému a rozhodnout, co bude analyzovat či vykládat dříve a co později. Vždy je třeba přitom přihlížet k předmětu příslušné filosofické disciplíny, současně však také k metodám či metodickým zásadám, jichž má být použito.

Zůstaneme-li na tomto místě jen u potřeb filosofickovědeckého rozboru (stranou ponecháváme potřeby pedagogické), pak při řešení otázky systému dialektické filosofie vědy je třeba brát v úvahu jednak přehledně uspořádané stránky vědy jako předmětu dialektické filosofie vědy, jednak skutečnost, že k hlavním jejím metodám vedle metody abstrakce (dialekticky pojímané abstrakce, která je těsně spjata s konkretizací) patří také metoda dialogu s jinými stanovisky, marxistickými i nemarxistickými, jejich imanentní i transeuntní kritika. Ponecháme-li dále stranou metodologickou stránku věci, pak s ohledem na předmět je třeba pokládat za žádoucí, aby těch dvacet až třicet základních stránek vědy a různých jejich nejdůležitějších problémů, které jsme vypočetli v části b) této podkapitoly, bylo uspořádáno do několika málo celků, a to podle jejich příbuznosti a vzájemného sepětí.

První takový celek představuje *teoretickopoznávací* skupina stránek vědy. Patří sem synteticko- i analytickognoseologická stránka vědy, různé její systémové a strukturní stránky, epistemologická stránka vědy a filosofické problémy historické stránky vědy (problémy filosofie dějin vědy). Do druhé skupiny filosofických stránek a problémů vědy patří otázky *logickometodologického* charakteru, především filosofické problémy logické (formálně logické, zvláště metodologické) stránky vědy, dialektickologická stránka vědy, hlavně její aspekt metodologický; patří sem rovněž filosofické problémy klasifikační stránky vědy. Třetí skupinu filosofických stránek a problémů vědy možno považovat za *ontologickou*. Patří sem vedle vlastní ontologické stránky vědy také stránka aplikační, filosoficko-antropologická a společenskofilosofická. Do čtvrté skupiny patří většina *filosofických problémů „vědy o vědě“*, tj. většiny speciálních věd zkoumajících mimo jiné také vědu. Konkrétně to jsou filosofické problémy sociologické, ekonomické, kybernetické, teoretickořídící, psychologické (individuálně psychologické) a sociálně psychologické stránky vědy. Do páté skupiny, o níž lze uvažovat jako o skupině *deontické*, patří vlastní axiologická stránka vědy, dále její stránka etická a estetická, jakož i problémy právně filosofické stránky vědy.

Těchto pět skupin filosofických stránek a problémů vědy, tj. teoretickopoznávací, logicko-metodologická, ontologická, skupina filosofických problémů „vědy o vědě“ a deontická, shrnuje veškerou filosofickou problematiku jak typicky filosofických disciplín, pokud pojednávají o vědě, tak filosofické problémy různých speciálních věd, nakolik zkoumají také vědu.

Do dialektické filosofie vědy totiž patří s ohledem na disciplíny, jejichž

problémy nebo ony celé představují její základní komponenty: [1] problémy vědy v různých typicky filosofických disciplínách (v syntetické a analytické gnoseologii, v epistemologii, v „dialektické logice“, ve filosofii dějin, ve filosofické metodologii, v ontologii, ve filosofické antropologii, ve filosofii společnosti, v axiologii a v jiných); [2] filosofie či filosofické problémy různých speciálních věd o vědě, resp. těch partií speciálních věd, které zkoumají vědu z příslušného svého hlediska; také filosofické problémy „vědy o vědě“.

Jak jsme už naznačili v závěru předcházející části této podkapitoly, do dialektické filosofie vědy patří také [3] filosofie či filosofické problémy ostatních speciálních věd a jejich skupin, např. filosofické problémy genetiky a vůbec filosofie biologie (filosofické problémy kvantové mechaniky, filosofie fyziky atp.). Skutečně filosofické zkoumání těchto problémů, resp. zkoumání v rámci jednotlivých jmenovaných filosofických disciplín (ve filosofii biologie, fyziky atd.), by se nemělo redukovat jen na logickometodologickou stránku vědy (přitom toto zkoumání úplně z rámce filosofie vypadá, jestliže se tato stránka zkoumá jen formálně logickými prostředky). Zkoumá-li se např. specifičnost explanačních principů v jednotlivých vědách a skupinách věd, pak to za prvé není veškerá příslušná filosofická problematika patřící do dialektické filosofie vědy a za druhé, z takového zkoumání patří do dialektické filosofie vědy jen jeho skutečný **filosofický** aspekt, nikoli příslušný speciálně vědní základ (formálně logický). Tak jako rozborů různých filosofických stránek a problémů vědy (viz výše pět charakterizovaných jejich skupin) je žádoucí provádět vždy s přihlédnutím k jednotlivým speciálním a filosofickým vědám, tak je naopak nutné dovádět rozbor filosofických problémů speciálních věd a rozbor ve filosofii jednotlivých skupin těchto věd (např. filosofické problémy genetiky a filosofii biologie vůbec) až k příslušným ontologickým, společenskofilosofickým a jiným souvislostem. Nerespektují-li se tyto souvislosti, mohou takové rozborů nabýt nežádoucí zploštělé podoby.

Těchto několik stručných úvah o otázce systému dialektické filosofie vědy můžeme uzavřít připomínkou, že každý dialektický filosofický systém, tudíž také systém dialektické filosofie vědy, je třeba považovat za otevřený, a to nejen ve smyslu dalšího doplňování poznatků patřících do tohoto systému. Nelze zapomínat, že v každém jednotlivém okamžiku, kdy se vyhodnocuje stav systému, třeba brát v úvahu, že je to systém neúplný a že je hlediskem praxe „zakřiven“ do jsoučna. Otevřenost takového systému vůči jsoučnu, vyplývající z neustálého přihlížení k potřebám praxe, má trvalý a spíše plynulý charakter. Opravdová materiální praxe, nikoli tedy jen praxe jako filosofická kategorie, tento systém neustále otevírá a jeho hranice jaksí překračuje. Systémy speciálních věd, i když je jejich využitelnost v praxi sebevětší, jsou vůči jsoučnu a potřebám praxe daleko uzavřenější; v okamžiku aplikace v praxi se otevírají více méně jednorázově, a proto je jejich otevřenost z tohoto hlediska spíše diskrétního charakteru. Zmíněná „zakřivenost“ každého dialektickofilosofického systému (i systému dialektické filosofie vědy) je důsledkem typicky marxistického (v podkapitole 1a připomenutého) vztahu mezi teorií a praxí.

Kromě toho nelze nebrat v úvahu, že v každé filosofické vědě nejde ani tak o systém poznatků, jako spíše o systém problémů. Vysoký stupeň problémovosti filosofického poznání zpětně vtiskuje specifický charakter systému každé filosofické disciplíny. Konkrétně to znamená, že i v dialektické filosofii vědy má už jenom vyslovení filosoficky relevantní otázky větší váhu, než má samo položení otázky, či pouhé otevření toho nebo onoho problému v kterékoli speciální vědě. Ne náhodou někteří filosofové považují filosofii za „tázání“. Jen o tázání však v dialektické filosofii vědy nejde a jít nemůže, protože na otázky je třeba též odpovídat, filosofické problémy je nutno také řešit. V každém případě skutečnost, že filosofie je ve větší míře tázáním než kterákoli speciální věda (to, že současně v menší míře systémem hotových poznatků než kterákoli speciální věda), markantním způsobem odlišuje každý filosofický systém, tedy i systém dialektické filosofie vědy, od kteréhokoli systému speciálně vědního.

3. K vybraným problémům dialektické filosofie vědy

V této podkapitole pojednáme skutečně jenom o několika vybraných problémech. Při jejich výběru jsme nepoužili jednotného kritéria. Problém charakteru vývoje vědy, přesněji vědy pojímané jen jako vyvíjející se vědění, jsme zvolili proto, že jej považujeme za jeden z nejrelevantnějších pro dialektickou filosofii vědy. Naproti tomu otázka funkcí vědeckého poznání v praxi je závažná především z hlediska praktických společenských potřeb. Relevance problému vědy jako jevu jsoucna, zvláště společenského, je pak převážně rázu obecně filosofického.

Při veškeré různorodosti kritérií výběru těch několika málo problémů, o nichž zde budeme uvažovat, mají současně všechny tyto otázky jedno společné: jsou vysoce filosoficky aktuální.

a) K epistemologické stránce vědy

Problematika epistemologické stránky vědy, tj. filosofické otázky spjaté s vývojem vědeckého vědění, je neobyčejně bohatá. Patří sem především otázka dialektických souvislostí mezi takovými základními tendencemi ve vývoji vědy, jakými jsou integrace a diferenciacie. Také problém matematizace vědy, zvláště v tom případě, vezmou-li se v úvahu potíže, na něž tato tendence naráží v některých společenských vědách, např. lingvistických, patří k závažným otázkám epistemologické stránky vědy. S otázkou vývoje vědeckého vědění, i když ovšem také s mnoha dalšími stránkami vědy, souvisí problém dialekticky pojímané predikce. Ze studia pravidelností až zákonitostí dosavadního vývoje vědění vůbec a vědění o té nebo oné oblasti skutečnosti zvlášť je možno vyvozovat závěry o pravděpodobném dalším vývoji vědění, tedy vyslovovat předpovědi o tom, jak se bude asi věda vyvíjet v budoucnosti. V souladu s tím, co jsme uvedli výše, je však otázka charakteru vývoje vědeckého vědění filosoficky nejrelevantnější nejen mezi těmito a mnohými dalšími problémy epistemologické stránky vědy, ale mezi všemi ostatními problémy dialektické filosofie vědy. Je tomu tak proto, že při řešení této otázky vystupuje do popředí

potřeba dialektickologické metodologie v míře daleko větší než při řešení kteréhokoli jiného problému filosofie vědy.

Jde přitom hlavně o otázku, jak probíhají změny ve vývoji vědy. Různost názorů v této věci není jen výsledkem dialektických, hlavně marxistických postojů na jedné straně, a postojů nemarxistických na straně druhé. Tato různorodost stanovisek je také běžná uvnitř nemarxistické filosofie.

Příkladem polemiky jednoho nemarxistického myslitele s marxisty je článek Williama Kneala nadepsaný *Scientific Revolution for Ever*.²⁷ Autor v něm v podstatě polemizuje s vývody Davida Bohma a Jeana Paula Vigiery o tom, že svět, který je nekonečně složitý (příroda obsahuje nekonečné množství rovin), je poznatelný jen cestou permanentní vědecké revoluce. Autor nejdříve podrobně cituje stanoviska obou zmíněných marxistů. Dále tato stanoviska konfrontuje s názory K. R. Poppera (přitom se dovolává hlavně Popperovy knihy *Conjectures and Refutations*, London 1963). Zcela neúspěšně se pokouší kriticky analyzovat koncepci nekonečné složitosti přírody. V závěrečné kapitole rozebírá „Popper's dislike for stability (rozuměj: ve vývoji vědy) in order to see whether his legitimate demands can be met without perpetual revolution“. Celý článek je proniknut uvědomělou antidialektickou tendencí. Ve své podstatě je nepřesvědčivý; dokazuje nepřímo, že seriózní analýza charakteru vývoje vědeckého vědění se bez dialektických přístupů neobejde.

Dokladem diskuse mezi dvěma nemarxistickými autory je Purtillova kritika názorů Thomase S. Kuhna.²⁸ Th. S. Kuhn se ve své hodně rozšířené knize v podstatě zamýšlí nad charakterem, nad strukturou změn ve vývoji vědy. Zavádí pojem „normální věda“, jímž rozumí takový soubor paradigmat, který je obecně přijímán veškerým společenským vědcům příslušného oboru. Dokazuje, že praxe vědy nevyhnutelně vede ke vzniku „križí“, které nemohou být vyřešeny v rámci dosavadní „normální vědy“. To vede k vědecké revoluci, v jejímž průběhu je dosavadní soubor paradigmat zaměněn zásadně novým souborem, který je s to lépe, přesněji a jemněji objasňovat nová fakta, a tak se stává novou „normální vědou“.

Purtill začíná svou kritiku tvrzením, že Kuhn „from his version of this familiar picture“ (rozuměj: ze své verze běžně známého obrazu vývoje vědy) vyvodil tyto důsledky (budeme citovat v originále a v závorce uvedeme náš překlad; teze K 1 je na str. 53, všechny ostatní na str. 54 Purtillova článku).

K 1: The adoption of a new paradigm marks a complete break with what was earlier thought of as science; under the new paradigm science no longer has the same purposes or the same standard; what formerly counted as science is no longer science (str. 2–3; přijetí nového paradigmatu je předznamenáno úplným skončováním s tím, co bylo dříve považováno za vědu; pod novým paradigmatem věda již nesleduje tytéž

²⁷ Srovnej William Kneale, *Scientific Revolution for Ever*, *The British Journal for the Philosophy of Science*, 19 (1967), 1, str. 27–42.

²⁸ Srovnej Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago–London 1965 (3. vyd.; Purtillovy stránkové údaje o této Kuhnově knize, které dál budeme uvádět, odkazují na vydání z roku 1963) a Richard L. Purtil, *Kuhn on Scientific Revolutions*, *Philosophy of Science*, 34 (1967), 1, str. 53 a d.

cíle a nemá stejnou úroveň; co dříve bylo považováno za vědu, není již vědou);

K 2: As a consequence of this, science is not, as is popularly thought, a cumulative enterprise; it does not, in fact, progress, since each time the paradigm changes, what science is trying to do changes (str. 139–140; v důsledku toho věda nemá, jak se populárně myslívá, kumulativní charakter; ve skutečnosti se věda rozvíjí jen potud, pokud změnou paradigmatu neustále dochází ke změně toho, co se věda snaží změnit);

K 3: As a further consequence of the complete break, a change of paradigm cannot be rationally justified; reasons for such a change can be given by supporters of a new paradigm, but they have no probative force to supporters of the older paradigm; scientists can be persuaded, but cannot be convinced that a change of paradigm is necessary (str. 151; dalším důsledkem zmíněného úplného skoncování s tím, co dříve bylo považováno za vědu, je skutečnost, že změna paradigmatu není racionálně zdůvodnitelná; stoupenci nového paradigmatu mohou sice uvádět důvody, ty však nemají průkaznost pro stoupence staršího paradigmatu; vědci mohou být přesvědčováni, nikoli však přesvědčeni o tom, že změna paradigmatu je nutná).

K těmto Kuhnovým výrokům (je třeba zdůraznit, že jde o jejich určitou stylizaci, ovšem takovou, která není v rozporu s podstatou Kuhnových vývodů) připojuje Purtil své „contrary points“. V podstatě mají Purtilovy výroky kontradiktorický charakter, a to nejen proto, že je autor formálně za takové označil tím, že např. ke Kuhnovu výroku K 1 formuluje svůj výrok $\bar{K}1$ (to možno číst pouze tak, že „není pravda, že platí K 1“), ale také z důvodů obsahových, jak se hned pokusíme dokázat. Nejdříve je však uvedeme obdobným způsobem jako výroky Kuhnovy:

K 1: A unity of purpose and standards in science persists despite changes in basic theories (str. 54; jednotu cíle a úrovní ve vědě přetrvává bez ohledu na změny základních teorií);

$\bar{K}2$: In this sence, science is cumulative (tamtéž; v tomto smyslu má věda kumulativní charakter),

$\bar{K}3$: Changes in basic theories can be justified, and historically, changes in basic theories have occured because of such justification (tamtéž; změny základních teorií jsou zdůvodnitelné a historicky vzato změny základních teorií proběhly právě proto, že bylo podáno takové zdůvodnění).

Na první pohled je jasno, že Purtil ve svých výrocích neoperuje paradigmaty, a tím ani nebere v úvahu Kuhnův pojem „normální vědy“. Z celého článku však současně zcela jasně vyplývá, že proti Kuhnovým výrokům staví jako pravdivé své výroky, které jsou k výrokům Kuhnovým ve vztahu jednoznačné kontradikce; to, co formuloval v podobě výroků K 1, K 2 a $\bar{K}3$, jsou už vlastně obměny těchto čistě kontradiktorických výroků, vysvětlující v jakém smyslu je třeba podle něho pojímat pravdivost jeho čistě kontradiktorických výroků.

Proto se domníváme, že plně v souladu s názory obou autorů můžeme zjistit, že [1] Kuhn počítá s tím, že vývoj vědění má charakter diskontinuitní (diskrétní), kdežto Purtil tvrdí pravý opak, že takový ráz nemá, že má charakter kontinuitní (indiskrétní). Dále [2] Kuhn trvá na tom, že

ke skutečnému, tj. výraznému vývoji vědy (k podstatnému kroku vpřed ve vývoji vědeckého vědění) nedochází cestou hromadění poznatků, kdežto Purtillová trvá na tom, že právě hromadění poznatků představuje cestu rozvoje vědy. Konečně [3] Kuhn učí, že vědecké revoluce (základní změny ve vývoji vědy) jsou racionálně nezdůvodnitelné, kdežto Purtillová opojuje, když zdůrazňuje, že zdůvodnitelné jsou.

Zabralo by příliš mnoho místa, kdybychom chtěli podrobně o každé z těchto dvojic výroků dokázat, že jsou pouze jazykovou podobou dialekticky rozporných a ve své rozpornosti hluboce pravdivých tezí. Existuje nekonečné množství výroků, které objasňují, v jakém smyslu a v které souvislosti je pravdivé to i ono tvrzení. Kuhn i Purtillová ve svých pracích uvedli např. velké množství takových výroků, zvláště pokud jde o třetí dvojici výroků a jim odpovídajících dialekticky kontrárních tezí. (I když zdaleka ne množství dostačující; nedostačující hlavně proto, že nevzali v úvahu dialektickologické zdůvodňování.)²⁹

Rozbor otázky charakteru vývoje vědy (vědeckého vědění) přesvědčivě dokazuje, že přístup k této otázce není v žádném případě úplný, není-li také dialektický. Tím chceme zdůraznit, že své oprávnění má sice jak Kuhnova strukturálně dynamická (revoluční) metoda, tak Purtillová procesuálně kontinuální přístup k problému, že však uvědomělá antidialektičnost, vědomě nepoužívání dialektickologické metodologie není žádnou ctností, ale brzdou rozvoje filosofie vědy (hlavně studia epistemologické stránky vědy), respektive centrálních otázek filosofie dějin vědy.

b) O funkcích vědeckého poznání v praxi

Problém funkcí vědeckého poznání v praxi se dotýká několika stránek vědy, hlavně pak stránky aplikační a syntetickognoseologické.

Marxističtí gnoseologové donedávna podrobněji analyzovali pouze funkce praxe v poznání, kdežto funkcím poznání v praxi věnovali jenom malou pozornost. Většinou se spokojovali jen s obecným zdůrazňováním významu poznání pro praxi. V době, kdy jsme tuto funkční závislost, těšící se ještě před několika lety malé pozornosti marxistů, začínali promýšlet, upozornil — pokud je nám známo na Západě jako první — na tuto jistou jednostrannost marxistické teorie poznání Jürgen Habermas.³⁰

Na tomto místě se chceme zaměřit jen na dílčí otázku celého problému funkcí poznání v praktické činnosti, totiž pouze na otázku funkcí vědeckého poznání v praxi. Význam právě použitých termínů (vyskytují se také v titulu této části podkapitoly) pojímá zajisté každý filosof rozdílně nebo dokonce zcela rozdílně; proto nutno předeslat aspoň stručný preli-

²⁹ Analyzované otázky, hlavně pak otázky spjaté s vědeckou tvůrčí činností, se týkají mimo jiné také tyto práce: K. R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, London 1959; Bernard Barber, *Resistance by Scientists to Scientific Discovery*, Science, CXXXIV (1961), str. 596–602; Michael Polanyi, *Schöpferische Einbildungskraft*, Zeitschrift für philosophische Forschung, 22 (1968), 1, str. 53–70; Ladislav Tondl, *Pojem „vědy“ jakožto poznávací činnosti*, Filoz. čas. ČSAV, 1968, 3, str. 371 až 383; Tad. Kotarbiński, *Problémy zkoumání vědecké tvůrčí činnosti (r.)*, *Voprosy filosofii*, 1968, 6, str. 43–52.

³⁰ Srovnej *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1964, 4, a výsledky mé analýzy problému ve stati *On the Functions of Knowledge in Practical Activity*, *Sborník prací FF UJEP, Brno*, 1967, B 14.

minář. I když filosoficky chápeme praxi jako materiální lidskou činnost těsně spjatou s příslušnou psychickou aktivitou, jako kategorii ontologickou s gnoseologickými i jinými aspekty, i když rozeznáváme několik hlavních a vedlejších typů praxe a větší počet významových rovin této kategorie, přece jen se zde v zájmu přehlednosti svých úvah omezíme pouze na pojetí praxe jako výrobní činnosti a přeměny společenských vztahů cestou politické aktivity. Poznání, obzvláště vědecké, pokládáme za vysoce aktivní proces reflektování jsoucna (proces se smyslově empirickými, myšlenkově až teoretickoracionálními a praktickofunkčními momenty), avšak také za výsledky tohoto procesu v podobě poznatků. Funkcemi budeme zde rozumět jednotlivé úkoly, které je s to vědecké poznání v praxi plnit.

*

Známé Marxovy myšlenky o vědě jako bezprostřední výrobní síle a o teorii, která se stává materiální silou, jakmile ovládne masy, byly ve své době a jsou dodnes zkratkovitým postižením dvou důležitých funkcí vědeckého poznání ve výrobní a politické praxi. Není popřením, ale spíše doplněním charakteristiky právě z těchto funkcí, jestliže konstatujeme, že věda ani jako objevování nových pravd, ani jako systém poznatků, ani jako instituce organizující poznávací proces není a ani dost dobře nemůže být výrobní silou, tím méně bezprostřední. Nejvýznamnější, přímo revolucionizující výrobní silou současné společnosti může být a je pouze věda pojímaná jako poznatky aplikované ve výrobě, popř. též jako instituce částečně napomáhající tuto aplikaci organizovat. Podstata bezprostřednosti vědy spočívá v tom, že poznatky aplikované ve výrobě působí přímo, jako bezprostřední faktor výroby. Při vlastní aplikaci jsou však poznatky pro potřebu výrobní praxe velmi složitě zprostředkovávány.

O vědeckých poznatcích vůbec a společenskovědních poznatcích zvlášť platí nejen, že mohou být využívány nedostatečně, ale mohou být jako skoro všechno na světě také zneužívány. Na jedné straně stojí kapitáni výroby a politické praxe s možnostmi rozhodovat o intenzitě a způsobech zajišťování vědeckého bádání, na druhé straně vědci nejen s vědeckými poznatky, ale i s možnostmi jejich dalšího rozvíjení. Zpětně vazebná interakce mezi těmito dvěma skupinami sil má podobu střetávání, v němž na straně kapitánů převládají většinou hlediska ekonomická a politická, na straně vědců zřetele poznávací a mravní; to, že tomu může být v ojedinelých případech také naopak, není s tím v rozporu, zvláště ne v tom případě, bereme-li v úvahu některé tendence a postuláty. V zájmu lidstva by vědci i kapitáni měli uplatňovat ve stále větší míře hlediska mravní a sloužit takové politice, která je s to zachránit lidstvo před zkázou (nukleární, mravní i jinou).

Společenskovědní poznání se může stát materiální silou (ve spojení s aktivitou mas) jen v tom případě, využívá-li se ho v praxi, zvláště politické. Leopold Rosenmayer v odpovědi na otázku po významu vědy pro sociální jednání, organizování a institucionalizování se dovolává racionalismu K. R. Poppera.³¹ I když nikdo z nás marxistů nebude souhlasit

³¹ Srovnej Leopold Rosenmayer, Über das wechselseitige Verhältnis von Empirie,

s Popperovým označováním Marxe a jeho následovníků za falešné proroky,³² domnívám se, že Popperův rozbor interakce mezi společenskou vědou a praxí, tedy také podmínek, za nichž je možná aplikace společenskovědního poznání v praxi, je pro marxisty — odhlédneme-li od některých nepodstatných invektiv proti tomu, co je ve skutečnosti přechodným neduhem socialistické společnosti — plně akceptovatelný. Obzvláště jeho víra v možnost dorozumění a jeho názor, že dlužíme jiným lidem jednat s nimi i se sebou samými jako s rozumnými bytostmi (daß wir den anderen Menschen schulden, sie und uns selbst als vernünftige Wesen zu behandeln), představují předpoklady každé racionální demokracie, a tím také všeobecně prospěšné aplikace společenskovědního poznání v praxi.

*

V úvahách o funkcích vědy být výrobní a materiální sociální silou jsme museli přecházet do různých rovin vědy, museli jsme o vědě uvažovat z hlediska jejích různých stránek. Možno však zůstat v podstatě v obecné vědeckopoznávací (jen syntetickognoseologické) rovině při odpovědi na otázku, které funkce plní vědecké poznání (zde pojímané jako suma všech seriálních vědeckých poznatků) ve výrobě a v politice; zůžeme-li pojetí vědy jen na takové vědecké poznání, pak jde ovšem nadále o aplikační stránku takto pojímané vědy. Přitom jednotlivé zjišťované funkce (budou to jen některé ze všech možných funkcí tohoto druhu) představují vlastně momenty interakce mezi poznatky a praxí, různé typy funkčních závislostí mezi nimi.

Vědecké poznání je především stimulem zrodu a rozvoje praxe. Konkrétně to znamená, že nové významné vědecké objevy jsou hlavní příčinou nebo důležitým podnětem vzniku celých nových výrobních odvětví. Bylo tomu tak v minulosti a je tomu tak i v současnosti. Rozdíl je jen v tom, že dnes každé *novum* velice rychle nabývá globálních rozměrů a rozšíření; nabývá jich tedy také každý nový typ výroby. Rovněž nové metody politické praxe se inspirují novými vědeckými pravdami. Marxovy objevy se staly mohutným stimulem zcela nové revoluční politické aktivity. Objev kybernetiky vede k rozpracovávání teorie řízení společnosti a k používání zcela nových metod v jednotlivých prakticko-politických operacích. Přitom vědecké poznání současně představuje (pokud se ho ovšem využívá) trvale působící stimulans rozvoje už existujících odvětví výroby a prohlubování metod politické práce.

Vědecké poznání plní dále v praxi funkci opory při vytyčování subjektivních záměrů prakticky činných lidí. Kvalita všech možných forem těchto záměrů, jimiž začíná každá praxe (plánů, usnesení, programů atd.), je přímo úměrná kvalitě znalostí jak o stavu toho, do čeho se má prakticky intervenovat, tak o vývojových tendencích v něm obsažených. Čím je poznání vědecktější a všestranně pravdivější, tím mohou být subjektivní záměry kvalitnější, jsou-li ovšem pojaty lidmi, kteří se o takové poznání opírají.

Theorie und Praxis, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 19 (1967), 3, str. 440 a d.

³² Srovnej K. R. Popper, Die offene Gesellschaft und ihre Feinde, 2. Band: Falsche Propheten — Hegel, Marx und die Folgen, Bern 1958, hlavně str. 276.

Cesta od vědeckých poznatků k výrobní praxi (od základního výzkumu přes výzkum aplikovaný, přes vývoj na závodě, k prototypové výrobě až k výrobě sériové) je nejen ve svém celku, ale na každém svém stupni závislá na kvalitě plánu práce, a ten opět na kvalitě poznání, s jehož oporou byl stanoven. Na cestě od společenskovedního poznání k činnosti směřující k přeměně sociálních vztahů představují východisko nejobecnější teoretická stanoviska (u jednotlivců i sociálních skupin obyčejně determinovaná empiricky, jejich zcela konkrétními zkušenostmi), dalšími milníky jsou pak obecné sociologické a jiné teorie, empirický výzkum a poznávací aktivita organizací; vlastní politická praxe představuje postupný cíl na této cestě, jejímž každodenním smyslem a konečným cílem by vždy mělo být blaho člověka. I zde kvalita politických programů a usnesení je závislá na kvalitě znalostí té oblasti společenské skutečnosti, která se má praktickopolitickou aktivitou měnit.

Další funkce vědeckého poznání v praxi je jeho úloha být orientátorem v průběhu praktické činnosti, v průběhu zásahu do přetvářené skutečnosti s cílem ji změnit koneckonců v zájmu člověka. (Jde o změny, které se jen ve svém souhrnu uskutečňují v zájmu člověka; o mnohých jednotlivých dílčích změnách to pochopitelně tvrdit nelze. Možná jen doufat, že rovněž v budoucnosti se podstatná část těchto změn bude dít v zájmu člověka.)

Volbu neoptimalnějších variant organizace výroby, odstraňování nedostatků vyráběného sortimentu a jeho vybavování kladnými vlastnostmi, to vše může zabezpečovat pouze ten organizátor výroby a technik, který si nejen neustále osvojuje nejnovější poznatky svého oboru a oborů příbuzných, ale který se také s jejich pomocí orientuje v průběhu vlastní výroby. Neustále se orientovat pomocí vědeckého poznání v průběhu politických akcí, využívat vědeckých a jiných přesných informací získaných v období realizace programů, plánů a usnesení znamená na jedné straně respektovat skutečný stav věcí, na straně druhé provádět pružně korektury nepodstatných částí plánovaných opatření, kdykoli je to v zájmu konečných cílů.

Poslední funkcí vědeckého poznání v praxi, již se zde můžeme obírat, je jeho funkce interpreta výsledků praxe, přesněji funkce důležitého prostředku při interpretaci, při vyhodnocování materiálních výsledků jakékoli praktické činnosti. Jenom v tom případě, přistupujeme-li k výsledkům praktické činnosti vyzbrojeni dostatečně velkou sumou vědění (speciálně vědního i filosofického), jsme s to interpretovat tyto výsledky jako potvrzující nebo vyvracející pravdivost příslušného poznání. Konkrétně se tím potvrzuje nebo vyvrací pravdivost toho poznání, které v praxi, jež je kritériem pravdivosti, splnilo nebo plní funkce stimulu, opory nebo orientátora. (Někdy se takto potvrzuje nebo vyvrací pravdivost jen některých z použitých poznatků; k tomu, aby se zjistilo kterých, slouží právě proces vyhodnocování výsledků praktické činnosti.)

Materiální výsledky praxe samy o sobě jsou slepé. Neovládá-li ten, kdo je vyhodnocuje, kdo provádí jejich interpretaci, dostatečně kvalitně příslušný vědní obor nebo obory, může se hledisko praxe docela snadno změnit v pseudofilosofickou obhajobu prakticismu, polovičatosti a chyb.

*

Zkoumané čtyři funkce vědeckého poznání v praxi nejsou jistě jedí-
nými možnými funkcemi toho druhu. Také z funkce vědy být výrobní
silou a z funkce společenskovední teorie být materiální politickou silou
by se daly odvodit další funkce vědeckého poznání v praktické činnosti.
Existuje také dialektika vzájemných vztahů mezi všemi uvedenými funk-
cemi. Rozbor všech těchto otázek však už překračuje možnosti této části
podkapitoly.

Čhtěli jsme v ní nejen dokázat, že marxistická gnoseologie a dialektická
filosofie vědy věnují funkcím poznání (hlavně funkcím vědeckého po-
znání) v praxi stále větší pozornost, ale též předestřít při té příležitosti
některé závažné problémy vztahu mezi vědeckým poznáním a praxí.

c) Problém vědy jako jevu jsoucna

Naše jsoucno je především bytím lidským. Problém vědy jako jevu
jsoucna je proto z velké části otázkou vědy jako lidského jevu (indivi-
duálně lidského až společenského), otázkou vědy jako projevu lidské akti-
vity směřující k přeměně jsoucna, jako významného antientropického
faktoru.

Někteří autoři v poslední době přicházejí s otázkou odcizené vědy.³³
Ukazují, že v moderním světě je odcizen nejen člověk (odcizen v mnoha
směrech, hlavně pak sám sobě, svému lidství), ale také věda. Odcizení
vědy má především podobu její totální rezignace na vlastní sebereflexi, po-
dobu skutečnosti, že věda (speciální věda) nezkoumá své vlastní limity.^{33a}
Toto odcizení se však projevuje také v tom, že věda se tváří neutrálně,
pokud jde o důsledky, k nimž vede. Otázka odcizené vědy je nesporně
součástí širší otázky vědy jako lidského jevu, a tím i součástí problému
vědy jako jevu jsoucna; v této části podkapitoly omezíme naši analýzu
tohoto problému jen na otázku odcizení vědy.

Odcizenost speciální vědy spočívající v tom, že se nevěnuje sebereflexi,
že nezkoumá své meze apod., je nejčastěji považována za důsledek meta-
fyziky moderní vědy, zvláště matematiky. Od počátků novověku až po
současnost se tento typ metafyziky prosazuje v lidském vědomí stále
výrazněji; stále ve větší míře se považuje svět za shodný až totožný
s pojmovým aparátem této vědy. Když J. Patočka napsal, že „nemecká
klasická filozofia s dialektikou ako so svojou syntetickou, najvyššou, to-
tality zachycujúcou metódou bola pokusom odpovedať na myšlienkovú
i životnú situáciu, ktorú stvorila realita a ideová štruktúra modernej

³³ Srovnej např. přednášku Jana Kamarýta Marx a skutečnost moderní vědy (K otáz-
ce odcizeného objektu), přednesenou na liblické konferenci o Marxovi v květnu
1968, která vychází ve Filosofickém časopise ČSAV, 1968, 6.

^{33a} K otázce limitů (mezi) vědy nepřistupuje ani J. Kamarýt (tím méně myslitelé,
o něž se opírá), ani autor této monografie v duchu Kantova agnosticismu a jeho
úsilí „das Wissen aufheben, um zum Glauben Platz zu bekommen“. My tuto
otázkou akceptujeme jen v souvislosti s projevy toho odcizení moderní vědy, které
spočívá v tom (vyplývá to z následujícího rozboru), že moderní věda zatím větši-
nou nerespektuje dialektiku svých vlastních objektivních a subjektivních stránek.
O meze tu jde hlavně v tom smyslu, že jisté přihlížení i k jejím subjektivním
stránkám by mohlo omezit vliv negativních (brzdících) momentů a přispět k plně-
mu uplatnění pozitivních prvků běžných metodik a prakticky používané metodo-
logie speciálně vědního bádání.

mechanistickej metafyziky“³⁴ pak mu asi tanula na mysli skutečnost, že německá klasická filosofie byla prvním pokusem postavit hráz přívalu v podobě nástupu zmíněného typu metafyziky moderní vědy. Nelze ovšem přehlížet, že autentická marxistická dialektika odjakživa byla a dodnes je pokračováním tohoto pokusu, ovšem takovým pokračováním, které nejen respektuje faktické výsledky speciálně vědního úsilí, ale bere v úvahu i zmíněný typ metafyziky jako jeden z pólů světonázorové reflexe moderního člověka. Přitom jej kritizuje jako neúplný a sám o sobě filosoficky chudý.

Marxistická dialektika se snaží vytěžit maximum i z Husserlova pokusu analýzou problematiky přirozeného světa novým způsobem promyslet základy moderní vědy. J. Patočka, věrný strážce Husserlova odkazu, považuje problém přirozeného světa za tutéž otázku (v nové historické situaci a na nové úrovni), před níž stála německá klasická filosofie vzhledem k metafyzice vědy a techniky. Podstatou tohoto problému je snaha proměnit v „otázku“ samozřejmost, s níž nám tato metafyzika vládne.³⁵ Jenže pokus nastolit absolutní subjektivitu proti vládě absolutní objektivity se marxistickému dialektikovi jeví jako nebezpečně jednostranný, i když v opačném smyslu, než je ten, v němž je jednostranná metafyzika soudobé speciální vědy. Zdá se, že fyzik W. Heisenberg, když zdůrazňuje komplementaritu a toleranci světa prožitku a světa logicko-matematické formule (považuje je za dva základní prototypy možné tvořivé jednoty bytí; domnívá se, že jeden bez druhého ztrácí smysl a je deformací, která otrásá samým základem struktury našeho bytí),³⁶ má daleko blíže k pravdě, než metafyzik soudobé speciální vědy (včetně těch, kteří filosofickou metafyziku odmítají jako pseudoproblematiku, ve své vědecké praxi jsou však stejně v zajetí nejnaivnější formy této metafyziky) nebo ortodoxní fenomenolog. Nelze přitom popřít, že oba nás parciálně pravdivě informují o závažných stránkách skutečnosti vědy filosofické i speciální. Ty však nejsou jenom ve vztahu komplementarity; sama o sobě nepostačí ani tolerance, pokud jde o připuštění pravdivosti obou. Tyto stránky jsou ve vzájemných dialektických vztazích.

Nedávno jsme se pokusili v polemickém článku o jedné otázce dialektiky objektu a subjektu³⁷ naznačit možnou syntézu gnoseologického (výhradně nebo převážně gnoseologického) a ontologického (výhradně nebo převážně ontologického) přístupu k oběma těmto kategoriím. V rovině protikladu mezi absolutním objektivismem metafyziky moderní vědy (zvláště speciální) a mezi absolutním subjektivismem jako meto-

³⁴ Srovnej J. Patočka, *Přirozený svět a fenomenologie*, ve sborníku *Existencialismus a fenomenologie*, Bratislava 1967, str. 35.

³⁵ Srovnej tamtéž, str. 34–35. Srovnej též Marie Bayerová, *Filosofie a věda u Husserla*, *Filosofický časopis ČSAV*, 1968, 3, str. 365 a d., a Milan Průcha, *Technika a filosofie*, tamtéž, str. 357 a d. M. Bayerová v tomto článku interpretuje především základní myšlenky „zralého díla Husserlova stáří“ (těmito slovy autorka charakterizuje spis Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, *Husserliana*, Bd. VI, Haag 1954).

³⁶ Srovnej J. Kamarýt, *Marx a skutečnost...* (viz pozn. 33) a W. Heisenberg, *Fyzika a filosofie*, Praha 1966.

³⁷ Srovnej L. Tošenovský, *O jedné otázce dialektiky objektu a subjektu*, *Filozofia*, 1967, 6, str. 591 a d.

dou, již se chce fenomenolog zmocnit skutečného, přirozeného světa (věci samých, čímž domněle likviduje jakýkoli rozdíl mezi objektem a subjektem), zdá se, že neexistuje nic, co by mohlo tyto dva přístupy spojit nebo svést na společnou platformu. A přece člověk jako jednotlivec až jako společnost na jedné straně vytváří v perspektivě staletí a tisíciletí jako svůj prožitek onu metafyziku moderní vědy (technovědy, matematiky), a na druhé straně ony prožitky analyzované fenomenologickou metodou jsou něčím fundamentálnější, něčím podstatně objektivnějším než všechny objektivní pravdy moderní vědy dohromady. Dialektika těchto dvou základních stránek vědy (vědy speciální i filosofické), odpovídá dvěma stránkami lidské existence a je jí žádoucí studovat jako aplikaci dialektiky kategorií subjektu a objektu na dialektický proces rozvoje vědy, zde pojímané se všemi jejími stránkami a v celé její totalitě jako jev jsoucna, jako významný faktor lidského bytí. Zvláště je přitom neodmyslitelné pojetí vědy (speciální i filosofické) jako lidské aktivity, protože z potřeb této aktivity vyplývá větší či menší důraz tu na její objektivní, tu na její subjektivní stránky. Hodně široce pojímaná praxe je tím ukazovatelem optimálního poměru mezi oběma zmíněnými základními stránkami vědy.

Jak jsme už naznačili, odcizení vědy se projevuje také v tom, že se věda tváří neutrálně, pokud jde o důsledky, k nimž vede. Tomu je třeba ovšem rozumět tak, že speciální věda a zmíněná bezděčná nebo uvědomělá metafyzika vědy a techniky jako takové zaujímají k svým důsledkům neutrální postoj. Neplatí to o vědě vůbec, zvláště ne o filosofické, která neustále burcuje svědomí vědců a pokouší se zaměřit pozornost lidstva na otázky boje proti těm nejkatastrofálnějším důsledkům, k nimž by mohly některé nové vědecké objevy vést.³⁸ Filosofie sama nebo ve spolupráci s některými speciálně vědními obory vytrvale zkoumá souvislosti mezi rozvojem vědy a situací současného člověka, vztahy mezi soudobou civilizací a vědou a mezi moderní civilizací a osudy člověka.³⁹ Ovšem záplava speciálně vědního, zvláště matematického a technického způsobu myšlení je ve svém celku trestuhodně bezstarostná.^{39a} Zavírali bychom oči

³⁸ Srovnej např. F. Wagner, *Die Wissenschaft und die gefährdete Welt*, München 1964; podrobnou a důkladnou recenzi této knihy, upozorňující na nebezpečí vyplývající pro lidstvo z uplatňování objevů atomové fyziky, napsal K. Löwith (Heidelberg) do časopisu *Philosophische Rundschau*, 14 (1967), 4, str. 275–283.

³⁹ Srovnej např. 3. kapitulu nadepsanou *Moderní civilizace a rozvoj člověka* z knihy Radovana Richty a kolektivu *Civilizace na rozcestí*, Praha 1966, str. 88–123; Norbert Luyten, *Wissenschaft und Mensch*, *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 13–14 (1966–1967), 3, str. 329–340 (pozoruhodné jsou poslední tři věty tohoto článku: „Abschließend können wir uns mit Überzeugung zu einem harmonischen Verhältnis Wissenschaft-Mensch bekennen. Wissenschaft erhebt von sich aus den Anspruch auf hohe Menschlichkeit. Das wird sich aber nur dann bewahrheiten, wenn Wissenschaft sich nicht hinter den hohen Mauern methodischer Abkapselung isoliert, sondern in sauberer methodischer Beschränkung ausgebaut, den Zusammenhang mit dem Ganzen und vor allem die Verwurzelung im Menschen als höchstes wissenschaftliches Gebot anerkennt.“); Alfred North Whitehead, *Science and the Modern World*, New York (bez údaje roku vydání; studie o vlivu vývoje vědy v uplynulých čtyřech staletích na světovou civilizaci).

^{39a} Zmíněné trestuhodné bezstarostnosti záplavy speciálně vědního způsobu myšlení nelze rozumět tak, že zde řešíme otázku morálního odpovědnosti speciálních vědců za zneužití jejich objevů ve smyslu jednostranného odsouzení těchto vědců. Není

před velkým nebezpečím pro člověka, kdybychom si neuvědomili, že toto myšlení ve své většině není proniknuto pocitem odpovědnosti za důsledky vyplývající ze širších souvislostí vědy se společenským a individuálně lidským celkem světa, v němž žijeme. Tento syntetizující a ve své podstatě nutně dialektický pohled je tomuto myšlení dosud bohužel cizí . . .

*

V rámci úvah o problému vědy jako jevu jsoucna jsme se dotkli vlastně jen dvou otázek, které jsme shrnuli pod jeden dílčí problém ontologické stránky vědy, totiž pod hlavičku „odcizené vědy“. Nepojednali jsme o mnoha dalších, snad ještě fundamentálnějších otázkách této stránky vědy a stránek příbuzných. Nám však na tomto místě nešlo o úplnost; chtěli jsme se dotknout jen otázek, o nichž se domníváme, že jsou filosoficky nejaktuálnější a nejpálčivější.

4. O perspektivách vývoje dialektické filosofie vědy

Nemálo dílčích otázek a problémů dialektické filosofie vědy, ba dokonce několik uspořádaných souborů takových otázek a problémů bylo už zpracováno a publikováno. To se týká i *marxistické* dialektické filosofie vědy.

V rámci úsilí nemalého počtu myslitelů na Východě i na Západě přispět k rehabilitaci dialektiky, k její obraně proti pokusům ji diskreditovat, a k argumentaci svědčící o její nezbytné potřebě pro filosofii a filosofující speciální vědce, pro myšlení všech lidí,⁴⁰ v rámci tohoto úsilí bylo žádoucí třetí kapitolu našich úvah o vztahu mezi dialektikou a vědou věnovat pokusu konstituovat marxistickou dialektickou filosofii vědy jako samostatnou filosofickou disciplínu (zatím ovšem z velké části jen cestou vytýčování jejího bohatého programu). Jde skutečně o pokus, který bude nejen třeba dále rozvíjet a doplňovat (to je při jeho převážném programatickém charakteru samozřejmé), ale také revidovat, upravovat a zpřesňovat.

Úloha vědy roste a nadále poroste v celém světě. Zvláště markantní bude tento růst v socialistických zemích, které dosud ani zdaleka nevyužívají všech možností vědy, hlavně pak možnosti aplikovat její výsledky na všech úsecích ekonomického, politického a kulturního života. S růstem role vědy ve společnosti poroste i specifická váha všech možných odstínů a typů marxistické filosofie vědy.

V první podkapitole třetí kapitoly naší studie jsme naznačili, že považujeme za pravděpodobné, že marxismus projde ještě dalšími vývojovými fázemi. To nebyl projev nezdravého optimismu, ale spíše pochybností o tom, že se lidstvu nebo aspoň jeho větší části podaří vstoupit do komu-

možno nevidět, že speciální vědec většinou vůbec nemůže zabránit tomu, aby jeho objevu bylo zneužito, zvláště ne v tom případě, jestliže se jeho objevu začne zneužívat až po jeho smrti. Problém morální odpovědnosti vědců však patří především do etické stránky vědy, kterou na tomto místě nezkoumáme.

⁴⁰ K pracím, které si kladou tyto cíle a na něž jsme už upozornili, třeba ještě připojit studii J. Cibulky *Spory o dialektiku*, Bratislava 1968 (171 stran).

nismu (jako do vyšší vývojové etapy socialismu) dříve než za několik staletí. To si zcela nevyhnutelně a zákonitě vynutí další transformace marxismu. Teoretik, který nesdílí vývojové pojetí marxismu, bude nucen považovat hned prvou větší takovou transformaci za zánik marxismu. Jenže tak dlouho, dokud bude existovat třídní společnost, nejen antagonistická, ale i neantagonistická, dotud se bude muset marxismus (vzhledem k jejím stále novým vlastnostem a potřebám) skutečně transformovat. Jsme přesvědčeni o tom, že přes tyto své kvalitativní přeměny nepřestane být ve své podstatě tím, čím je: vědeckou ideologií s převahou pravdivého obsahu, i když vždy také s dílčími falešně ideologickými, uvědoměle neustále překonávanými momenty.

Uvažovat o třetí fázi ve vývoji marxismu vzhledem k filosofii vědy se může zdát předčasně, protože marxistická filosofie vědy v době, kdy stojíme teprve na prahu (budoucnost možná ukáže, že jen před prahem) druhé fáze, je sama teprve ve stadiu konstituování. (Tím vůbec nepopíráme skutečnost, že bylo, jak jsme se o tom již zmínili, publikováno leccos o jejich dílčích problémech.) Nicméně i tak lze vyslovit hypotézu, zatím ještě seriózně neverifikovatelnou, že po konstrukční fázi s jejími diferenciacními tendencemi bude následovat buď jakási konstrukčně integrační fáze (v případě potřeby zvýraznit základní principy při zachování hlavních konstrukčních úkolů), nebo fáze destruktivně integrační, bude-li nutné obdobné zvýraznění, avšak z jiného důvodu, totiž vzhledem k potřebě soustředit teoretické prostředky jako pomocníky destrukce kapitalismu v jeho hlavních velkomocenských centrech a oporách.

V prvním i v druhém případě by v této třetí fázi marxistická filosofie vědy, tedy i její dialektická varianta, ztratila leccos ze své relativní samostatnosti, s níž se začíná dnes konstituovat, současně by však podle našeho přesvědčení měla a mohla sehrát významnou roli integračního faktoru jak v marxistické filosofii, tak v celém marxismu.

Vraťme se však ještě do současnosti, v níž se vytváří základy dalšího vývoje marxistické filosofie vědy. Pod heslem „demokratického socialismu“ si představují političtí představitelé naší země, prakticky všichni teoretici a zdrcující většina našeho lidu požadavek dalšího rozšíření socialistické demokracie s přihlédnutím jak k tradicím a podmínkám ČSSR, tak k celkové situaci v socialistickém společenství států. Jen zcela ojediněle se tento požadavek spojuje s tím, čím „demokratický socialismus“ byl v minulosti. Toto jeho chybně sociálně demokratické pojetí bývá v různých zemích a je proto i v oněch našich ojedinělých případech spojováno s neudržitelnou představou o tom, že marxismus byl již vývojem lidské společnosti překonán. To souvisí u těch několika jednotlivců (lze mít za to, že také u sociálních demokratů nemalého počtu evropských zemí) s tím, že zcela chybně ztotožňují marxismus s jeho první vývojovou fází, nebo někdy dokonce jen s jeho dogmatickým dvojníkem. V té souvislosti zvlášť výrazně vystupuje do popředí potřeba vývojového pojetí marxismu.

Budou-li všichni progresivní činitelé zemí stojících na prahu nové fáze vývoje důsledně myslit marxisticky a v diskusích se socialistickými až komunistickými silami současného světa používat terminologie, která je všem srozumitelná, protože organicky navazuje na marxistické tradice,

pak lze mít za to, že se se všemi těmito silami domluví. Nebude-li tomu tak, pak může docházet k nedorozuměním, jejichž tragické důsledky pro vývoj mezinárodního revolučního hnutí lze si jen stěží představit. Prohloubený dialektický způsob myšlení (dialektickologická metodologie a teorie dialektické filosofie vědy) je s to přispět k dorozumění mezi všemi revolučními silami a tak spoluvytvářet jejich potřebnou akční jednotu.

Význam prohloubeného dialektického způsobu myšlení pro vědy filosofické, většinu věd společenských a některé jiné vědy – hlavně s přihlédnutím k vývodům druhé kapitoly této práce – je evidentní. Proto má také dialektická filosofie vědy bohatou perspektivu svého dalšího vývoje.